

PROGRES NA PAUZI

Izvještaj iz sjenke za Poglavlje 27
- životna sredina i klimatske promjene

Januar 2022 - Maj 2023.

Koalicija 27 predstavlja neformalnu mrežu nevladinih organizacija koja je osnovana sa ciljem praćenja procesa usklađivanja i primjene politika u pristupnim pregovorima Crne Gore sa EU kao i predlaganje rješenja koja će doprinijeti zaštiti i unaprijeđenju životne sredine i klimatskih promjena.

Članovi koalicije 27 su: Avlija, Centar za zaštitu i proučavanje ptica, Centar ekoloških inicijativa, Da zaživi selo, Društvo mladih ekologa Nikšić, Dr. Martin Schneider-Jacoby, Green home, Mans, Medcem, Mogul, Natura, Naša akcija, Sjeverna zemlja, Zero waste Montenegro i Wildlife Montenegro.

Autorka: Milica Kandić, konsultantkinja

Fotografije: Marija Šoškić Popović, Bojan Zeković, Zoran Popović, Igor Stojović, Slavko Nikolić - Solutions4you, Vuk Vujsić, Shutterstock

Dizajn: Studio ribizla.

Ovaj Izvještaj izrađen je uz pomoć Evropske Unije. Sadržaj Izvještaja je isključiva odgovornost Centra za zaštitu i proučavanje ptica (CZIP) i projektnih partnera i na koji način ne održava stavove EU

PROGRES NA PAUZI

**Izvještaj iz sjenke za Poglavlje 27
- životna sredina i klimatske promjene**

Januar 2022 - Maj 2023.

Sadržaj

UVOD	7
METODOLOGIJA	7
OPŠTI PREGLED	8
OCJENA STANJA	13
HORIZONTALNO ZAKONODAVSTVO	17
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
KVALITET VAZDUHA	25
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
UPRAVLJANJE OTPADOM	33
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
KVALITET VODA	41
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
ZAŠTITA PRIRODE	49
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
INDUSTRIJSKO ZAGAĐENJE	65
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
HEMIKALIJE	69
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
BUKA	74
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
KLIMATSKE PROMJENE	77
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
CIVILNA ZAŠTITA	81
Pregled i ocjena stanja	
Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona	
Ključne preporuke	
BIBLIOGRAFIJA	83

Biogradska gora © Marija Šoškić Popović

Uvod

Pred čitaocima i čitateljicama je šesti u nizu Izveštaj iz sjenke Koalicije 27 o napretku u Poglavlju 27 – Životna sredina i klimatske promjene i obuhvata period od decembra 2021 – maja 2023. Prethodna dva izvještaja pripremljena su u toku pandemije COVID-19. U međuvremenu, život se polako vratio u uobičajene tokove, a time i zakonodavna aktivnost i drugi javni poslovi. Politička nestabilnost u Crnoj Gori koja je prisutna posljednje tri godine, značajno utiče na unapređenje stanja životne sredine u skladu sa EU zakonodavstvom. U Evropskoj uniji reforme u pravcu dekarbonizacije i dalje se ubrzavaju te će oporavak od pandemije biti obilježen ostvarivanjem ciljeva Evropskog zelenog dogovora. To znači da Evropska unija nastavlja da pravi velike korake u pravcu unaprijeđenja životne sredine i šire – održivog razvoja. Za zemlje kandidate za članstvo, primjena evropskog zakonodavstva predstavlja veliki izazov.

Izveštaj iz sjenke ima za cilj da predstavi sveukupnu sliku napretka Crne Gore u procesu pristupanja EU za period od januara 2022. do maja 2023., u pogledu unaprijeđenja stanja u oblasti zaštite životne sredine i klimatskih promjena.

Ovaj Izveštaj obrađuje deset tematskih oblasti iz poglavlja 27, a odnosi se na implementaciju preostalih obaveza iz Nacionalne strategije, koje su sada sastavni dio Akcionog plana za ispunjavanje završnih mjerila u Poglavlju 27 - Životna sredina i klimatske promjene. Ovim se Izveštajem procjenjuju implementirane aktivnosti relevantnih institucija u ovoj oblasti i daju preporuke za osnaživanje procesa transpozicije i implementacije zakonodavstva EU obuhvaćene Poglavljem 27. Ovaj dokument pokušava razjasniti suštinske probleme u pojedinim podoblastima i ističe potrebu njihovog rješavanja tokom pregovaračkog procesa.

Metodologija

Izveštaj iz sjenke za poglavlje 27 sa setom preporuka za Izveštaj o Crnoj Gori za 2023. godinu obuhvata sljedeće podoblasti: horizontalno zakonodavstvo, kvalitet voda, kvalitet vazduha, upravljanje otpadom, zaštita prirode, klimatske promjene, industrijsko zagađenje, hemikalije, civilna zaštita i buka.

Svaka podoblast sadrži:

- pregled i ocjenu stanja;
- strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona;
- ključne preporuke za rješavanje prepoznatih problema.

U pripremi izvještaja koristili su se sljedeći metodi:

- Analiza politika: uporedna analiza nacionalnih pravnih i strateških dokumenata

i legislative EU – dokumenta i informacije su prikupljeni iz zvaničnih izvora, dostupnih na internetu.

- Analiza relevantnih studija i projekata;
- Analiza medijskih sadržaja;
- Direktna komunikacija sa članicama Ko27, ekološkim aktivistima, NVO.
- Direktna komunikacija sa stručnjacima iz pojedinih oblasti.

Izveštaj iz sjenke za poglavlje 27 sa setom preporuka za Izveštaj o Crnoj Gori za 2022. godinu obuhvata period od decembra 2021. do maja 2023. godine. Izveštaj je unapređenje Izveštaja o stanju životne sredine koji je Ko27 pripremala u kontinuitetu od 2016. do decembra 2021. godine.

Opšti pregled

Vlada Crne Gore je na 11. sjednici od 18.02.2021. godine, usvojila Akcioni plan za ispunjavanje završnih mjerila u Poglavlju 27 - životna sredina i klimatske promjene. Akcioni plan za ispunjenje završnih mjerila u Poglavlju 27 obuhvata sve nerealizovane obaveze iz Akcionog plana Strategije sa AP 2018-2020.

Akcioni plan definiše ukupno 251 obavezu, koje su podijeljene na sljedeći način:

- horizontalno zakonodavstvo: 17,
- kvalitet vazduha: 19,
- upravljanje otpadom: 37,
- kvalitet voda: 33,
- zaštita prirode 71: (od čega 19 u okviru AP za upravljanje Ulcinjskom Solanom),
- industrijsko zagađenje: 15,
- hemikalije: 27,
- buka: 12,
- civilna zaštita: 9 i
- klimatske promjene 11.

Za realizaciju navedenih obaveza nadležno je 25 institucija, i to: Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo kapitalnih investicija, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo zdravlja, Kancelarija za evropske integracije, Uprava pomorske sigurnosti, Uprava za vode, Uprava za inspeksijske poslove, Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, Uprava carina, Uprava za ugljovodonike, Uprava za šume, Zavod

za hidrometeorologiju i seizmologiju, Agencija za zaštitu životne sredine, Zavod za geološka istraživanja, Institut za javno zdravlje Crne Gore, Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom, Javno preduzeće za nacionalne parkove, Centar za ekotoksikološka ispitivanja, Centar za obuku sudija, Prirodnjački muzej i Udruženje za unapređenje vodosnabdijevanja, tretman i odvođenje otpadnih voda Crne Gore.

Nadležnosti imaju i: Skupština Crne, Gore, Državno i osnovno tužilaštvo, kao i sve 24 jedinice lokalne samouprave.

Prepoznati nosioci aktivnosti su i: Univerzitet Crne Gore, Institut za biologiju mora, ali i upravljači zaštićenih područja, lokalna preduzeća za vodovod i kanalizaciju, operateri industrijskih postrojenja i organizacije civilnog društva.

Vlada Crne Gore je u ovom izvještajnom periodu donijela:

- Izveštaj o realizaciji Akcionog plana za ispunjavanje završnih mjerila u Poglavlju 27 – Životna sredina i klimatske promjene, mart - avgust 2022.
- Drugi izvještaj o sprovođenju Nacionalne strategije u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine.
- Izveštaj za pripremu ažuriranog nacionalnog utvrđenog doprinosa (NDC) iz 2020. godine.
- Treći dvogodišnji ažurirani izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama TBUR.
- Pravilnik o bližem sadržaju godišnjeg izvještaja o uspostavljanju i korišćenju infrastrukture prostornih podataka („Sl. list CG“, br. 150/22).
- Informaciju o zagađenju vazduha u Pljevljima i kvalitetu vazduha u Sjevernoj zoni Crne Gore.
- Odluku o obrazovanju Operativnog tima za sprovođenje mjera za smanjenje zagađenja u Sjevernoj zoni kvaliteta vazduha Crne Gore.
- Izveštaj o realizaciji državnog plana upravljanja otpadom za 2021.
- Program monitoringa površinskih i podzemnih voda za ovu godinu („Sl. list CG“, br. 14/23).
- Informaciju o pripremljenim dokumentima Početna procjena stanja morske sredine Crne Gore i Karakteristike dobrog stanja morske sredine Crne Gore i ciljevi zaštite morske sredine.
- Izveštaj o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije upravljanja hemikalijama 2019-2022, za 2021.
- Pravilnik o dopunama Pravilnika o listi supstanci koje izazivaju visoku zabrinutost („Sl. list CG“, br. 64/22) kojim su prenijete izmjene Priloga XIV Regulative REACH,
- Pravilnik o dopuni Pravilnika o listi opasnih hemikalija i proizvoda čiji je izvoz zabranjen („Sl. list CG“, br. 86/22), kojim su prenijete izmjene Priloga V Regulative (EZ) 649/2012 (PIC)

- Uredba o izmjenama Uredbe o zabranjenim odnosno dozvoljenim načinima upotrebe, proizvodnje i stavljanja na tržište hemikalija koje predstavljaju neprihvatljiv rizik po zdravlje ljudi i životnu sredinu („Sl. list CG”, br. 134/22) kojom su prenijete izmjene Priloga XVII Regulative REACH.
- Nacionalni plan zaštite i spašavanja od radijacionih i nuklearnih nesreća usvojen je od strane Vlade Crne Gore, na sjednici od 10.11.2022. godine (zaključak Vlade broj 07-6944/2 od 16. 11. 2022. godine).
- Program podsticanja projekata u vodoprivredi za 2022. godinu („Sl. List CG“, br. 65/22 od 21.6.2022.)
- Program monitoringa voda za 2023. godinu donijet na 36. sjednici Vlade od 12.januara 2023.
- ODLUKA o izmjeni odluke o obrazovanju Savjeta za vode („Službeni list Crne Gore”, br. 4/22 od 14. januara 2022.
- Informacija o načinu određivanja finansijskih sredstava neophodnih za izradu planskih dokumenata i strateške procijene uticaja na životnu sredinu.
- Informacija o sprovedenim aktivnostima u postupku davanja koncesije za korišćenje vode iz akumulacije Otilovići za izgradnju male hidroelektrane.
- Predlog uredbe o načinu utvrđivanja koncesione naknade za privredno društvo ili pravno lice koje koristi vodnu akumulaciju i ili vodotok za proizvodnju električne energije u hidroelektranama.
- Predlog odluke o davanju suma u drzavnoj svojini na koriscenje prodajom drveta u dubecem stanju-redovne sjece u 2022.godini.
- Predlog odluke o utvrđivanju javnog interesa za eksproprijaciju nepokretnosti radi prosirenja pk potrlica-opstina Pljevlja.
- Predlog odluke o utvrđivanju javnog interesa za eksproprijaciju nepokretnosti radi realizacije projekta-rekonstrukcija malih hidroelektrana mhe Rijeka Musovica Kolasin.
- Predlog programa podsticanja projekata u vodoprivredi za 2022.godinu.
- Prvi polugodisnji izvjestaj o radu komisije za pracenje aktivnosti vezanih za operacije sa ugljovodonicima-radi praćenja životne sredine.
- Izvjestaj o sprovedenju nacionalne strategije u oblasti klimatskih promjena do 2030 godine za izvjestajni-period septembar 2018-septembar-2021-godine.
- Predlog planova upravljanja vodama na vodnom podrucju dunavskog i jadranskog sliva.
- Predlog programa monitoringa životne sredine Crne Gore za 2022.godinu.
- Informacija o određivanju primjerenog roka za izvršenje ugovorne obaveze iz ugovora o koncesiji na osnovu energetske dozvole za izgradnju male hidroelektrane vinicka na dijelu vodotoka vinicka Rijeka.

- Izvještaj o realizaciji akcionog plana za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27 životna sredina i klimatske promjene za izvjestajni period avgust 2021 februar 2022. godine.
- Predlog programa rada i finansijskog plana doo fond za zaštite životne sredine za 2022.godinu.
- Šesnaesti polugodišnji izvještaj o ukupnim aktivnostima u okviru procesa integracije Crne Gore u Evropsku uniju za period jul-decembar 2021.
- Trideset drugi kvartalni izvjestaj o ukupnim aktivnostima u okviru procesa integracije Crne Gore Evropsku uniju za period: oktobar- decembar 2021.
- Predlog drugog dobrovoljnog nacionalnog izvjestaja Crna Gora i ciljevi održivog-razvoja-2016-2021-godine.
- Informacija o realizaciji projekta izgradnje HE komarnica s predlogom Odluke o davanju koncesije i nacrtom ugovora o koncesiji.
- Predlog programa korišćenja sredstava za poslove upravljanja vodama za 2022-godinu.
- I prilog izvještaju Evropske komisije o Crnoj Gori 2022 koji se odnosi na period od 15.VI 2021. - do 20. III 2022.
- Predlog pravilnika o izmjenama i dopunama pravilnika o unutrašnjoj organizacija i sistematizaciji Ministarstva ekologije prostornog planiranja i urbanizma.
- Informacija o statusu očuvanosti i aktivnostima u posebnom rezervatu prirode Tivatska solila decembar 2021.godine.
- Informacija o realizaciji ugovora o koncesiji za izgradnju mhe na dijelu vodotoka Skrbusa.
- Informacija o pripremi za požarnu sezonu 2022godine.
- Informacija o realizaciji projekta izgradnje HE Komarnica s prijedlogom ugovora o koncesiji za korišćenje prirodnih bogatstava radi izgradnje održavanja i korišćenja energetskog objekta hidroelektrane Komarnica.
- Informacija o sprovedenim aktivnostima u postupku davanja koncesije za korišćenje vode iz akumulacije-Otilovici radi izgradnje male hidroelektrane s prijedlogom odluke o davanju koncesije i nacrt ugovora o koncesiji.
- Informacija o sprovedenim aktivnostima u postupku davanja koncesije za korišćenje vode iz akumulacije Otilovici radi izgradnje mHE.
- Izvještaj o realizaciji Programa pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2021-2023, za 2021. godinu.
- Informacija o izgradnji I faze luke Virpazar sa pratećim objektima.
- Izvjestaj o implementaciji Nacionalne strategije biodiverziteta sa akcionim planom za period 2016-2020-izvjestajni period maj 2018-oktobar 2020. godine.

- Informacija o valorizaciji voda hidroakumulacionog objekta Bilečko jezero.
- Predlog odluke o izmjeni i dopuni odluke o obrazovanju komisije za sprovođenje javne-aukcije za dodjelu emisioh kredita.
- Predlog plana davanja koncesija u oblasti voda za 2022.godinu sa izvjestajem sa javne rasprave.
- Predlog odluke o davanju šuma u državnoj svojini na korišćenje prodajom drveta u dubećem stanju u područnim jedinicama Petnjica, Plav, Kolašin, Nikšić i Rožaje (sanitarna sječa u 2023. godini).
- Predlog odluke o dodjeli prava na komercijalno korišćenje nedravnih šumskih proizvoda u šumama i na šumskom zemljištu u državnoj svojini za 2023. godinu.
- Predlog odluke o alokaciji sredstava prikupljenih sprovođenjem javne aukcije za dodjelu emisioh kredita za 2022. godinu.
- Predlog odluke o privremenom ograničenju izvoza određenih drvnih sortimenata.
- Nacrt detaljnog prostornog plana za prostor koncesionog područja za eksploataciju mineralnih sirovina - Brskovo, Opština Mojkovac s Predlogom programa javne rasprave.

Skupština je 29.12.2022. donijela Zakon o izmjeni Zakona o zaštiti i spašavanju („Sl. list CG”, br. 3/23), a donijeti su i sljedeći podzakonski akti:

- Pravilnik o bližim uslovima koje mora da ispunjava pravno lice za obavljanje stručnih poslova u oblasti zaštite od požara („Sl. list CG”, br. 12/23),
- Odluka o izmjeni Odluke o utvrđivanju koeficijenata na zaradu i dodatak na zaradu zaposlenih u Avio helikopterskoj jedinici Ministarstva unutrašnjih poslova („Sl. list CG”, br. 123/22),
- Odluka o izmjenama Odluke o obrazovanju odbora za smanjenje rizika od katastrofa („Sl. list CG”, br. 126/22)
- Naredba o zabrani prodaje i upotrebe pirotehničkih sredstava razreda II - petardi („Sl. list CG”, br. 117/22).

Ocjena stanja

Crna Gora je ostvarila određen nivo spremnosti u oblasti zaštite životne sredine i klimatskih promjena. Crna Gora treba da ubrza implementaciju Akcionog plana za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27 - životna sredina i klimatske promjene. Šestomjesečni izvještaj o sprovođenju NEAS – a za period septembar 2022 – mart 2023 nije usvojen

U pogledu **horizontalnog zakonodavstva** nedostatak adekvatnih administrativnih kapaciteta na državnom i lokalnom nivou i inspeksijskih organa, kao i nedovoljna međuinstitucionalna koordinacija i dalje ostaju izazovi. Neophodno je uspostaviti koordinacioni mehanizam između SEA i EIA s jedne strane i AA s druge strane, unaprijediti kvalitet EIA elaborata, komunikaciju i koordinaciju sa NVO i lokalnim upravama, unaprijediti kapacitete relevantnih inspeksijskih organa, poboljšati pravosudni sistem i omogućiti bolje poznavanje eko-kriminala i obrazloženja Krivičnog zakonika u dijelu životne sredine i zaštite prirode, unaprijediti implementaciju Direktive 2008/99/EC.

U oblasti **kvaliteta vazduha** u izvještajnom periodu nije bilo značajnog napretka. Crna Gora bilježi višegodišnje kašnjenje donošenja i ažuriranja Nacionalne strategije o kvalitetu vazduha sa akcionim planom, time i redovnog preduzimanja mjera za smanjenje nacionalnog zagađenja vazduha, posebno u područjima gdje su prekoračene granične vrijednosti EU za kvalitet vazduha i izradom ili ažuriranjem planova kvaliteta vazduha, kako je predviđeno Direktivom o kvalitetu ambijentalnog vazduha i čistijem vazduhu za Evropu (Direktiva 2008/50/EZ). Lokalne samouprave nemaju uspostavljen sistem praćenja kvaliteta vazduha, kao ni registar zagađivača vazduha, te ne dostavljaju neophodne podatke Agenciji za zaštitu životne sredine. Ne vrši se praćenje kvaliteta unutrašnjeg vazduha niti procjena kumulativnih uticaja zagađenja na javno zdravlje.

U vezi **upravljanja otpadom** u izvještajnom periodu nije bilo značajnog napretka. Crna Gora bilježi višegodišnja kašnjenja kada je u pitanju donošenje Zakona o upravljanju otpadom. Ostaje da se izradi novi nacionalni plan upravljanja otpadom nakon što je isteklo važenje prethodnog plana koji se odnosio na period 2015 – 2020. Postoji potreba hitnog djelovanja na rješavanju pitanja nelegalnih deponija i korišćenja privremenih lokacija za odlaganje otpada u svim opštinama. Potrebni su značajni naponi u oblasti strateškog planiranja i investicija da bi se sprovela nacionalna strategija upravljanja otpadom do 2030.

U oblasti **kvaliteta voda** ostvaren je određen napredak. Nastavljene su aktivnosti u cilju implementacije Nitratne direktive, Direktive o poplavama, Direktive o vodama za kupanje, Direktive 2008/56/EC o morskoj strategiji (Marinska direktiva) i Direktive 91/271/EEC o prečišćavanju urbanih otpadnih voda. Pripremljeni su planovi upravljanja vodama na Dunavskom i Jadranskom slivu sa Programima mjera. Iako je transpozicija zakonodavstva u najvećoj mjeri sprovedena, neadekvatna implementacija usvojene normative u praksi, neadekvatne kanalizacione mreže za prikupljanje i odvođenje

otpadnih voda i nepostojanje PPOV u svim opštinama, značajni problemi prilikom izgradnje i u funkcionisanju postojećih postrojenja za prečišćavanje, dovode u pitanje efikasnost upravljanja sistemom otpadnih voda a samim tim i kvaliteta površinskih i podzemnih voda.

U oblasti **zaštite prirode** Crna Gora je djelimično usklađena sa pravnom tekovinom EU. Još uvijek nijesu usvojene **Izmjene i dopune Zakona o zaštiti prirode**. Većina zaštićenih područja proglašanih u posljednjih pet godina još uvijek su “zaštićena područja na papiru” bez upravljača ili bez donesenih i usvojenih planova upravljanja. Pripremljeni su i **usvojeni planovi upravljanja za tri morska zaštićena područja**, dok sa druge strane nijedan od pet nacionalnih parkova u Crnoj Gori nema važeći plan upravljanja od 2020.godine. Još uvijek nije definisano pitanje reorganizacije JP Nacionalni parkovi Crne Gore. Ulcinjska Solana je zaštićena 2019. kao Park prirode i uvrštena na RAMSAR listu močvarnih područja od međunarodnog značaja, međutim, još uvijek nema riješeno pitanje upravljača. Vlada Crne Gore do momenta pripreme ovog izvještaja nije povukla Odluku o uspostavljanju vojnog poligona na Sinjajevini. Nastavljen je rad na uspostavljanju mreže NATURA 2000. Izrađena je Crvena lista ptica Crne Gore, dok se radi na Crvenoj listi i knjizi vodozemaca i gmizavaca.

U oblasti **industrijskog zagađenja** nije bilo određenog napretka. Nijesu uspostavljeni Registri zagađivača PRTR sa bazom podataka o emisijama zagađivača, kako bi se na efikasan način obezbijedio pristup javnosti informacijama o životnoj sredini. Takođe nije uspostavljen Registar postrojenja koja koriste organske rastvarače ili proizvode koje sadrže ispravljiva organska jedinjenja - VOC postrojenja. Rad TE Pljevlja je u suprotnosti sa ograničenjima kojima podliježe a shodno Direktivi o velikim ložištima. Postrojenje radi bez validne integrisane dozvole. Zajednički inspekcijski nadzor definisan kroz Zakon o industrijskim emisijama nije efikasan i ne sprovodi se. EU Sistem za upravljanje zaštitom životne sredine i šema provjere (EMAS) i Eko-označavanje nijesu uspostavljeni. Nije došlo do sanacije svi crnih ekoloških tačaka ni nakon osam godina od potpisivanja Ugovora o zajmu sa Svjetskom Bankom za projekat “Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje – IWMCP” (Deponija Železare - Halda, bazen crvenog mulja u KAPu).

U oblasti **hemikalija** ostvaren je napredak usvajanjem novih podzakonskih akata. Međutim, implmentacija propisa ostaje upitna. Nijesu obezbijeđeni preduslovi za uspostavljanje Centra za kontrolu trovanja hemikalijama. Registar hemikalija i biocidnih proizvoda u skladu sa REACH i BPR regulativama nije uspostavljen. Monitoring određenih POP-sova u zemljištu i vazduhu se sprovodi. Nije pripremljen programa upravljanja azbestom u Crnoj Gori.

U oblasti **buke**, u izvještajnom periodu nije ostvaren napredak. Nije bilo aktivnosti u pogledu podizanja svijesti javnosti o zaštiti od buke u životnoj sredini. Nijesu izrađena strateške karte buke za tri glavna puta zbog nedostajućih finansijskih sredstava. Nije bilo aktivnosti u pogledu jačanja administrativnih kapaciteta, organizovanja obuka i sl.

U oblasti **klimatskih promjena** Crna Gora je djelimično usklađena sa EU zakonodavstvom, dalje usklađivanje očekuje se donošenjem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona

o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena i vezanih podzakonskih akata. U izvještajnom periodu ostvaren je određen napredak u daljem usklađivanju sa EU Acquis-om. Pripremljen je **nacrt novog Zakona o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena** koji će omogućiti dalje usklađivanje sa EU ETS Direktivom 2003/87/EZ i njenim izmjenama, kao i monitoringu i izvještavanju, akreditaciji i verifikaciji, registru Unije, besplatnoj dodjeli i aukciji. Doneseni su određeni podzakonski akti. U okviru Nacionalnog savjeta za održivi razvoj (NSOR) **formirana je Radna grupa za mitigaciju i adaptaciju na klimatske promjene**, kao stalno radno tijelo Savjeta koje će pratiti izvještavanja o emisijama gasova sa efektom staklene bašte, politikama i mjerama za ublažavanje klimatskih promjena i prilagođavanja na klimatske promjene, u skladu sa EU Regulativom 2019/1999.

U oblasti **civilna zaštita** ostvaren je određen napredak u dijelu transponovanja EU zakonodavstva. U implementacionom dijelu i pored niza projekata koji su u fazi realizacije, postoji nedostatak sistema za brzo djelovanje u vanrednim situacijama kao i odgovarajućih planova za zaštitu od požara i poplava. U operativnom smislu kao podršku gašenju požara iz vazduha, Crna Gora raspolaže sa jednim avionom i jednim helikopterom.

@ Shutterstock.com

Horizontalno zakonodavstvo

Nije
ostvaren
progres.

Pregled i ocjena stanja

U oblasti horizontalnog zakonodavstva transpozicija zakonodavstva, cijela oblast je usklađena sa pravnom tekovinom EU iz ove oblasti. Implementacija zakonodavstva i dalje ostaje izazov, naročito u dijelu pristupa informacijama u posjedu državnih organa, procesuiranje odgovornih za ekološki kriminal, kao i adekvatna implementacija SEA i EIA mehanizma, naročito na lokalnom nivou. Neophodno je poboljšati i koordinirati procedure SEA i EIA i uskladiti procedure sa mehanizmom ocjene prihvatljivosti zahvata na ekološku mrežu (AA). Od velike je važnosti učesće civilnog društva, pristup pravdi i odgovornost za štetu u životnoj sredini kao ključna pitanja za efektivnu primjenu pravne tekovine EU.

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

Na sjednici Vlade održanoj 30.11.2022. usvojen je **Izveštaj o realizaciji Akcionog plana za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27 - Zaštita životne sredine i klimatske promjene**, za period mart - avgust 2022. godine.

Shodno navedenom izvještaju u podoblasti Horizontalno zakonodavstvo za period mart – avgust 2022. planirana je realizacija 5 aktivnosti koje obuhvaju 8 mjera od čega **nijedna nije realizovana**, što čini stepen realizacije dospelih obaveza od 0%.

Kad je riječ o transpoziciji zakonodavstva, cijela oblast je **potpuno usklađena sa pravom EU** iz ove oblasti. Shodno Akcionom planu, akcenat je dat na implementaciji i jačanju kapaciteta za primjenu zakona. Planirane su obuke po Direktivama iz ove oblasti za državni i lokalni nivo, međutim iste nijesu održane zbog organizacionih promjena i strukture okvira nadležnosti za TAIEX (Ministarstvo vanjsih poslova). Dio obuka za ekokriminal je organizovan preko Centra za obuku sudija.

Kada je riječ o **INSPIRE direktivi**, u izvještajnom periodu nijesu realizovane aktivnosti koje su planirane AP (nije uspostavljen Savjet za infrastrukturu prostornih podataka radi praćenja i pružanja stručne pomoći za uspostavljanje, funkcionisanje i održavanje infrastrukture prostornih podataka, nije formirana web stranica posvećena infrastrukturi prostornih podataka Crne Gore i nije izrađen Registar infrastrukture prostornih podataka koji predstavlja Registar javnih institucija u skladu sa Zakonom o infrastrukturu prostornih podataka).

Donijet je **Pravilnik o bližem sadržaju godišnjeg izvještaja o uspostavljanju i korišćenju infrastrukture prostornih podataka** („Sl. list CG“, br. 150/22).

Izostaje implementacija **Direktive 2004/35/EC (ELD)** o odgovornosti za životnu sredinu u pogledu sprječavanja i otklanjanja štete u životnoj sredini.

Poštovanje pravno obavezujućih pravila za sprovođenje procedura procjene uticaja na životnu sredinu i sprovođenje principa **Arhuške konvencije, Direktive 2003/35/EZ o učešću javnosti i pristupu pravosuđu** su ključni elementi efikasnog horizontalnog sektora. Saradnja sa civilnim sektorom često predstavlja samo formalnost dok je u suštini proces javnih rasprava obesmišljen. Pa tako, učešće NVO u izradi Plana davanja koncesija za eksploataciju mineralnih sirovina skoro da nije bilo čime je Ministarstvo kapitalnih investicija prekršilo osnovna načela učešća javnosti. Primjedbe i sugestije koje je grupa NVO (NVO Da zaživi selo, NVO Legalis, NVO Eko tim i CEE Bankwatch) dostavili Ministarstvu na sporni Nacrt plana, kompletno su izostavljene iz završnog izvještaja sa javne rasprave. U sada već usvojenom Planu, novo ležište lignita na lokaciji Mataruge podrazumijeva eksploataciju u zoni sanitarne zaštite vodozahvata iz Otilovičkog jezera, koje se koristi za potrebe vodosnabdijevanja građana Pljevalja, čime se, direktno ugrožava jedini i glavni funkcionalni izvor pitke vode za stanovništvo. Pored toga, Kop Mataruge u direktnoj je koaliciji sa ciljem proglašenja Parka prirode Gornji tok rijeke Čehotine, za koji je završena studija zaštite a kojem slijedi donošenje odluke o proglašenju. Dodatno, nije uzeta u obzir prijetnja po potencijalno Natura 2000 stanište. Naime, tokom projekta "Establishing Natura 2000 network in Montenegro" od 2017.-2019. jedna od ciljnih vrsta bila je i prдавac (*Crex crex*), pri čemu je procijenjena nacionalna populacija od 100 do 120 pjevajućih mužjaka. Mataruge su se izdvojile kao najvažnija lokacija za ovu vrstu sa 20 do 25 pjevajućih mužjaka, i kao buduće Natura 2000 područje. Prдавac je sa aspekta staništa zahtjevna vrsta pa je samim tim malo lokacija idealnih za njegovo gniježđenje.

Pored planiranog rudnika Mataruge, država Crna Gora planira otvaranje, odnosno ponovno pokretanje rudnika olova i cinka u Mojkovcu. Naime, u toku je javna rasprava na nacrt Detaljnog prostornog plana (DPP) za prostor koncesionog područja za eksploataciju mineralnih sirovina - Brskovo i Nacrta Strateške procjene uticaja na životnu sredinu. Učešće javnosti nije obezbijedeno pravovremeno, imajući u vidu da je Nacrt SPU objavljen samo dan prije održavanja centralne javne rasprave, čime se potpuno obesmišljava proces javne rasprave. Zabrinjava činjenica da eksploatacija rude na Brskovu nije prepoznato u važećim prostornim planovima.

Direktiva o ekološkom kriminalu 2008/99/EC je transponovana u visokom procentu u Krivičnom zakoniku Crne Gore, ali je izazov implementacija. Sprovođenje Direktive 2008/99/EC nije na zadovoljavajućem nivou zbog nedovoljno jasnih odredbi Krivičnog zakonika, mogućnosti subjektivne interpretacije od strane učesnika u postupku i nedovoljnog kapaciteta inspekcije, tužilaštva, sudstva i sudskih vještaka. Objektivne mane i problemi vezani su za zakonske odredbe Krivičnog zakonika, Glava XXV, koja se odnosi na krivična djela iz oblasti zaštite životne sredine. Posebno značajan problem je način na koji sudovi tumače zakonske standarde ("zagađenje u većoj mjeri ili na većoj površini", "opasnost po život ili zdravlje ljudi", "uništavanje flore i faune u većoj mjeri").

Predlogom zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika izvršeno je usklađivanje s pravnom tekovinom EU iz oblasti životne sredine i uvedena su nova krivična djela: uništenje gljiva, neovlašćena eksploatacija riječnog nanosa (pijeska i šljunka) i unošenje i širenje invazivne strane vrste. Takođe, dopunjen je osnovni oblik

krivičnog djela iz člana 309, Ubijanje i mučenje životinja i razaranje njihovog staništa, koji predviđa da ko kršeći propise ubije, povrijedi, muči ili na drugi način zlostavlja životinju, kazniće se novačnom kaznom ili zatvorom do dvije godine. Takođe, uvedena je i obaveza da se predmeti koji služe za izvršenje krivičnih djela iz člana 323 (pustošenje šuma) i člana 324 (šumska krađa) obavezno oduzimaju.

Sudeći prema statističkim podacima u 2022. godini **pravosudna praksa** u oblasti krivične odgovornosti za štetu prema životnoj sredini i dalje je nedovoljno razvijena. U toku 2022. godine podnijeto je 292 prijave za krivična djela protiv životne sredine.¹ Najveći broj predmeta odnosio se na kršenje člana 324 šumska krađa (132) i 326a nezakoniti ribolov (124). Broj pravosudno riješenih prijava je u slučaju kršenja člana 324 je 44 dok je u slučaju kršenja člana 326a broj pravosudno riješenih predmeta 53 od čega je većini (52) određena uslovna kazna. Uprkos tome što je ovaj tip krivičnog djela prema životnoj sredini najčešći (član 132), problem je i dalje daleko od rešavanja, što potvrđuje i podatak da je evidentirana sječa Uprave za šume, oko 400.000 metara kubnih, po Monstatu, više od milion metara kubnih. To jasno pokazuje da je ogroman broj neregistrovane i nelegalne sječe.²

Kada je riječ o učešću civilnog društva, Ministarstvo ekologije prostornog planiranja i urbanizma 05.10.2021. godine objavilo je Javni poziv za predlaganje predstavnika nevladine organizacije za rad u radnom tijelu za izradu Predloga zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti prirode. Imenovan je jedan predstavnik NVO sektora i u periodu od decembra 2021 – maja 2023. radna grupa održala je tri sastanaka.

28.11.2022. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede objavilo je Javni poziv nevladinim organizacijama za predlaganje predstavnika/ce za člana/icu radne grupe za izradu prijedloga Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o šumama. Imenovan je predstavnik NVO sektora i u periodu od novembra 2022 do maja 2023. radna grupa održala je četiri sastanaka.

Eko fond

U toku 2022., Eko - fond je realizovao projektne aktivnosti kroz sprovođenje pet javnih konkursa za projekte iz oblasti energetske efikasnosti i zaštite životne sredine, uključujući jedan projekat za korišćenje obnovljivih izvora energije i primjenu mjera novih tehnologija (On-grid i Off-grid fotonaponski sistemi), tri projekta za kupovinu električnih i hibridnih vozila (kategorije L, M1 I N1) i jedan projekat za uklanjanje otpada odbačenog u životnu sredinu (tzv divlje deponije). Vlada Crne Gore je na sjednici održanoj 04.05.2023. donijela Odluku o alokaciji sredstava prikupljenih sprovođenjem javne aukcije za dodjelu emisionih kredita. Mišljenja smo da se prilikom programiranja raspodjele sredstava mora otvoriti za učešće javnosti u procesu donošenja odluka.

Registar emisionih kredita i raspodjela besplatnih kredita Eko Fonda, a koji su propisani Uredbom o dodjeli emisionih kredita, pokazala je manjkavosti, otvorila prostor za korupciju i zahtjeva sprovođenje nezavisnog monitoringa i kontrole.³

¹ Prilog izvještaju Evropske komisije 06.06. – 03.03.2023.

² <https://www.portalanalitika.me/clanak/crnogorske-sume-tude-bлаго-prvi-uslov-raskrinkati-sumarsku-mafiju>

³ <https://www.google.com/url?q=https://bankwatch.org/blog/the-cautionary-tale-of-montenegro-s-emission-trading->

Inspekcijski nadzor

Ekološka inspekcija i dalje nema dovoljno kapaciteta za adekvatno vršenje nadzora koji se tiče životne sredine, kako zbog nedovoljnog broja zaposlenih u ovom sektoru, nedostatka tehničke opreme i specifičnih znanja o različitim tipovima slučajeva koji mogu biti predmet nadzora, tako i zbog loše sistematizacije radnih mesta koja od zaposlenih inspektora za životnu sredinu zahtijeva nadzor i u drugim, često nesrodnim oblastima. Nedostatak kapaciteta i nedosljednost primjene mjera inspekcijskog nadzora notira i Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, u izvještaju za 2022. godinu se navodi kao zaključak: „*Jačati kapacitete inspekcije, dosljedno primjenjivati mjere inspekcijskog nadzora*“.

Shodno izvještaju o radu uprave za inspekcijske poslove za 2021. i 2022. godinu, ekološka inspekcija obavila je 1978 inspekcijskih pregleda za 2021. godinu odnosno 2138 za 2022. U 2021. godini bilo je 3 krivične prijave, dok je u 2022. taj broj povećan na 13.

Poštovanje prava građana na zdravu životnu sredinu, kao i zaštita i unapređenje prava u ovoj oblasti i dalje nijesu na zadovoljavajućem nivou. Prema podacima o radu Zaštitnika građana za 2022. godinu⁴, tek 6 prijava od ukupnog broja primljenih predmeta (226 predmeta) odnosilo se na zaštitu životne sredine. Pritužbe su se odnosile na izgradnju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, eksploataciju tehničko-građevinskog kamena, obradu metala i proizvodnju kamena, prisustvo prašine u vazduhu koja dolazi sa određene lokacije, gdje se odvija proces proizvodnje drobljenog kamenog agregata, manipulacije i lagerovanje istog, na problem komunalne buke i slično. U jednom od zaključaka zaštitnika navodi se sljedeće: *Procjena uticaja na životnu sredinu, uzimajući u obzir sve moguće uticaje, alternativna rješenja i neophodne mjere ublažavanja i kompenzacije, moraju se unaprijediti. Kvalitet elaborata o procjeni uticaja i proces javnih konsultacija sa civilnim društvom i drugim zainteresovanim stranama treba poboljšati.*

Zaštitnik ovim zaključkom potvrđuje stav Koalicije 27 da je neophodno značajno unaprijediti kvalitet elaborata o procjeni uticaja i proces javnih konsultacija sa civilnim društvom i drugim zainteresovanim stranama. Predložene mjere za smanjenje uticaja su često neadekvatne dok je u praksi evidentan izostanak sprovođenja istih kao i mjera kontrole.

Ključne preporuke

- Procjene uticaja na životnu sredinu, uzimajući u obzir sve moguće uticaje, alternativna rješenja i neophodne mjere ublažavanja i kompenzacije, moraju se unaprijediti.
- Izmjenama i dopunama Zakona o strateškoj procjeni uticaja uspostaviti zakonsku obavezu sprovođenja SEA na planove davanja koncesija na vodotocima za potrebe proizvodnje energije (izgradnja malih HE) u cilju procjene kumulativnih uticaja na ekosisteme, biodiverzitet, klimatske promjene i druge aspekte.
- Neophodno je unaprijediti procedure davanja koncesija i uspostaviti SEA procedure za planove gazdovanja šumama i lovištima.

[scheme&sa=D&source=docs&ust=1684928261323990&usg=AOvVaw0sP4GBepoRSnMPed2cmR4M](https://www.zastitnik.gov.rs/scheme&sa=D&source=docs&ust=1684928261323990&usg=AOvVaw0sP4GBepoRSnMPed2cmR4M)

⁴ Izvještaj o radu 2022. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda

- Raditi na implementaciji Arhuške konvencije i ojačavanju transparentnosti vođenja procesa ne samo kroz formalno uključivanje civilnog sektora, već i kroz uvažavanje svih relevantnih učesnika uključujući lokalne zajednice i medije.
- Definisati saradnju i implementaciju sa privrednim subjektima, potencijalnim zagađivačima životne sredine i osiguravajućim društvima u cilju stvaranja preduslova za adekvatnu primjenu Zakona o odgovornosti za štetu u životnoj sredini.
- Uspostaviti saradnju između nadležnih institucija za implementaciju Zakona o životnoj sredini i Zakona o pristupu informacijama i pojednostaviti proceduru pristupa informacijama.
- Jačati kapacitete inspekcije, dosljedno primjenjivati mjere inspekcijskog nadzora.
- Projekte za koje nisu izdate ekološke saglasnosti okončati i uputiti na raskidanje koncesija i završetak vezanih procedura (poput HE Komarnica, Sinajevina vojni poligon i sl)

Sušičko jezero © Marija Šoškić Popović

Kvalitet vazduha

Određeni
progres je
ostvaren.

Pregled i ocjena stanja

U podoblasti kvaliteta vazduha u izvještajnom periodu **nije bilo značajnog napretka**. Nije usvojena Nacionalna strategije kvaliteta vazduha za period 2021–2029 sa Programom mjera za smanjenje emisija obuhvaćenih NEC direktivom. Ne postoje Planovi kvaliteta vazduha u mjestima gdje kvalitet vazduha nije u skladu sa domaćim i međunarodnim standardima. Nije uspostavljen katastar zagađivača, pa nijesu obezbijedjeni adekvatni podaci o zagađivačima vazduha. Lokalne samouprave nemaju uspostavljen sistem praćenja kvaliteta vazduha, kao ni registar zagađivača vazduha, te ne dostavljaju neophodne podatke Agenciji za zaštitu životne sredine. Zagađivači ne vrše monitoring i ne dostavljaju Izvještaje o sprovedenom monitoringu lokalnim samoupravama i Agenciji. Ne vrši se praćenje kvaliteta unutrašnjeg vazduha niti procjena kumulativnih uticaja zagađenja na javno zdravlje.

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

Shodno Izvještaju o realizaciji Akcionog plana za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27 - Zaštita životne sredine i klimatske promjene, za period mart-avgust 2022, u oblasti kvaliteta vazduha, planirane su 3 aktivnosti koje obuhvataju realizaciju 3 mjere od kojih je realizovana 1.

Realizovana mjera odnosi se na jačanje kapaciteta Agencije za zaštitu životne sredine (zaposlenje službenika za izradu inventara emisija i obuke službenika Agencije za ažuriranje inventara emisija kroz Twinning program). Druge dvije mjere koje nijesu realizovane odnose se na donošenje **Programa mjera za smanjenje emisija obuhvaćenih NEC direktivom** i finalizaciju **Nacionalne strategije kvaliteta vazduha za period 2021–2029**.

Crna Gora bilježi višegodišnje kašnjenje donošenja i ažuriranja Nacionalne strategije o kvalitetu vazduha sa akcionim planom, time i redovnog preduzimanja mjera za smanjenje nacionalnog zagađenja vazduha, posebno u područjima gdje su prekoračene granične vrijednosti EU za kvalitet vazduha i izradom ili ažuriranjem planova kvaliteta vazduha, kako je predviđeno Direktivom o kvalitetu ambijentalnog vazduha i čistijem vazduhu za Evropu (Direktiva 2008/50/EZ). U proteklom periodu je radila na nabavci kompresora i jedinica za pripremu kalibracionih gasova za potrebe Državne mreže za praćenje kvaliteta vazduha (IPA 2016), nadogradnji nedovoljno funkcionalnog inventara emisija zagađujućih materija u vazduh. Takođe formirala je operativni tim za sprovođenje mjera za smanjenje zagađenja vazduha u sjevernoj zoni Crne Gore, sa zadatkom da se dopuni Nacrtni akcionog plana za smanjenje zagađenja vazduha, do naredne grejne sezone 2023-2024. Osim konstitutivnog sastanka tim ne bilježi dalji napredak.

Pored ovoga, kako bi prevazišla zakonske prepreke, Vlada Crne Gore je proglasila

projektom od javnog interesa izgradnju daljinskog grijanja na ugalj iz TE Pljevlja u Pljevljima, bez utvrđene ekonomske opravdanosti i sagledavanja dostupnih rješenja grijanja iz obnovljivih izvora koja su im bila predstavljena od strane NVO sektora i nezavisnih stručnjaka. Planirana toplifikacija produžava zavisnost o uglju, ograničavajući izvore potrebne za razvoj sistema daljinskog grijanja zasnovanog na obnovljivim izvorima energije.

Nacrt Strategije kvaliteta vazduha za period 2021–2029 dobio je pozitivno mišljenje Evropske komisije i biće upućen Vladi na usvajanje što je rokom predviđeno za 2023. godinu. Strategiju je neophodno uskladiti sa Nacionalnim energetske i klimatskim planom čija izrada je u toku.

Još uvijek nije izvršeno potpuno usklađivanje pravnog okvira sa NEC Direktivom 2016/2284/EU.

Da bi se postigla potpuna usklađenost, prenošenjem direktive treba uspostaviti procenat obaveznog smanjenja emisija SO₂, NO_x, PM čestica, amonijaka i lako isparljivih organskih jedinjenja (VOC). Ova smanjenja su predmet pregovora sa EU.

Da bi se obavezna smanjenja emisija utvrdila neophodno je **unaprijediti podatke iz inventara emisija zagađujućih emisija u vazduh** i precizno utvrditi pravce energetske i klimatske politike da bi se na osnovu ovih ključnih činilaca mogle izraditi projekcije emisija do 2029. godine, kao i u periodu nakon 2030. godine, u skladu sa zahtjevima direktive.

Crna Gora je u martu 2021. godine dostavila Evropskoj komisiji **analizu ekonomski isplativih strategija kontrole emisija za 2020. i 2030. godinu**, koja služi kao osnova za konačni sporazum između EU i Crne Gore o njenim obavezama smanjenja emisija prema Direktivi NEC. U januaru 2022. godine Evropska komisija je na posebnoj tematskoj video konferenciji dala zeleno svjetlo za ovaj dokument sa preporukom da Crna Gora mora definisati obaveze smanjenja emisija u skladu sa Nacionalnim energetske i klimatskim planom, koji do dana predstavljanja ovog izvještaja, dakle skoro dvije godine kasnije, još uvijek nije izrađen.

Kad je riječ o **godišnjim izvještajima o emisijama zagađujućih materija u vazduh**, na osnovu kojih se redovno ažurira Nacionalni program kontrole zagađenja vazduha, tokom 2022. godine, zbog nekompletnog inventara /izvještaja o emisijama zagađujućih materija u vazduh bilo je poteškoća sa ažuriranjem Programa.

Kada su u **pitanju planovi kvaliteta vazduha**, tokom 2022. godine ažuriran je Plan kvaliteta vazduha za opštinu Pljevlja kroz izradu Lokalnog plana zaštite životne sredine, kao i revizija Plana kvaliteta vazduha za opštinu Nikšić dok za Podgoricu Plan kvaliteta vazduha nije ažuriran. S obzirom na to da zagađenje vazduha nije prisutno samo u ovim opštinama, potrebno je donošenje istih za ostale lokalne samouprave koje se nalaze u zonama, posebno u sjevernoj i centralnoj zoni, gdje kvalitet vazduha nije u skladu sa domaćim i međunarodnim standardima. Da bi se sprovodile i donosile efikasne mjere smanjenja zagađenja, potrebno je da se pripremaju Izvještaji o sprovođenju Plana kvaliteta vazduha. Prema podacima DRI u periodu od 2017–2020 Opština Nikšić nije

dostavila Ministarstvu Izvještaj o sprovođenju Plana kvaliteta vazduha dok su opština Pljevlja i Podgorica dostavljale izvještaje.

U 2021. godini u Sjevernoj zoni najveći broj dana sa prekoračenjima granične vrijednosti srednje dnevne koncentracije PM₁₀ čestica registrovan je u Pljevljima (114 dana), dok je u Centralnoj zoni najveći broj prekoračenja registrovan na mjernom mjestu Podgorica 3 kružni tok Zabjelo (70 dana).⁵

Od lokalnih samouprava i ostalih učesnika obuhvaćenih planovima (Agencije, zagađivača i ostalih) Ministarstvo treba da zahtijeva izvještaje o sprovođenju planova koji bi se uključili u informacijama i izvještajima o stanju životne sredine, a na bazi kojih bi se preduzimale adekvatne mjere.

Nijedna lokalna samouprava u CG nema uspostavljenu lokalnu mrežu za praćenje kvaliteta vazduha. Zakonom o zaštiti vazduha nije propisana obaveza lokalnih samouprava da uspostave lokalnu mrežu za praćenje kvaliteta vazduha, već im se daje mogućnost uspostavljanja iste. Kao razlog neuspostavljanja lokalne mreže, opštine ističu nedostatak sredstava. Ministarstvo treba da nastoji da kroz Izmjene i dopune Zakona o zaštiti vazduha detaljnije utvrdi obaveze lokalnih samouprava u pogledu donošenja, sprovođenja i izvještavanja o mjerama predviđenim lokalnim akcionim planovima.⁶

Da bi podaci o kvalitetu vazduha bili relevantni i pouzdani neophodno je da stanice za praćenje kvaliteta vazduha budu u funkciji u toku cijele godine, kao i da budu adekvatno tehnički opremljene i održavane. Međutim, dešava se da neki mjerni instrumenti ne rade duži vremenski period. Razlog za ovako stanje je taj što Agencija za zaštitu životne sredine nije obezbijedila adekvatno održavanje mjernih instrumenata u mjernim stanicama za praćenje kvaliteta vazduha. Iz ovog razloga CETI je u septembru 2020. godine sa izvještajima o monitoringu kvaliteta ambijentalnog vazduha povukao znak akreditacije, što znači da CETI ne garantuje validnost rezultata mjerenja na mjernim mjestima.

Uspostavljanjem katastra zagađivača životne sredine, samim tim i zagađivača vazduha, Agencija bi bila u posjedu adekvatnih podataka o zagađivačima životne sredine. Agencija u narednom periodu treba obezbijediti da lokalne samouprave i zagađivači vazduha dostavljaju podatke kako to nalaže Zakon o zaštiti vazduha. Bolja saradnja sa Ministarstvom, CETI, Upravom prihoda, Eko fondom i Upravom za inspeksijske poslove, omogućice Agenciji uspostavljanje katastra zagađivača. Ova saradnja za rezultat bi trebalo da ima, a shodno zakonskoj obavezi, da Agencija donosi veći broj rješenja o naplati ekološke naknade po osnovu ispuštanja zagađujućih materija u vazduh.

Zagađivači ne vrše monitoring i ne dostavljaju izvještaje o sprovedenom monitoringu lokalnim samoupravama i Agenciji.

Agencija je u 2020. godini ažurirala inventara emisije zagađujućih materija u vazduhu sa podacima za period 1990-2018. godina.

⁵ Informacije o stanju životne sredine, Agencija za zaštitu životne sredine 2021 godina.

⁶ Efikasnost mehanizma regulacije, praćenja i izvještavanja o kvalitetu vazduha – DRI

Najveći izazov u oblasti kvaliteta vazduha je postizanje propisanog kvaliteta vazduha u svim zonama. Povećana koncentracija suspendovanih čestica PM, naročito u opštini Pljevlja, Bijelo Polje, Podgorica i Nikšić tokom sezone grijanja, je zabrinjavajuća kako zbog učestalosti tako i količine koncentracija, uprkos činjenici da su ove opštine, sa izuzetkom Bijelog Polja, usvojile akcione planove za poboljšanje kvaliteta vazduha.

Uočljiv je trend pogoršanja kvaliteta vazduha u opštinama u kojima nema mjernih stanica (napr. Cetinje, Berane), tako da ne postoje podaci o kvalitetu vazduha za ove opštine.

Kada je riječ o industrijskom zagađenju vazduha ne poštuju se savremeni ekološki standardi kvaliteta vazduha za industrijske zagađivače čije emisije zagađujućih materija nesporno utiču na kvalitet vazduha, niti vrše redovne inspekcijske kontrole kojima bi se utvrdila obaveza zagađivaču da promijeni filterska postrojenja u skladu sa standardima.

Ne postoji koordinacija strateških aktivnosti sa sektorom saobraćaja kako bi se razmotrila mogućnost izmjene režima saobraćaja u najužim gradskim jezgrima. (uvođenje zelenog talasa na svim saobraćajnicama gdje je to moguće i uspostavljanje sistema žutog trepćućih svijetla noću i u periodima kada je smanjena frekvencija saobraćaja.

Nedostaju specifična stručna znanja u ovoj oblasti, naročito u ključnim institucijama za transponovanje, implementaciju i primjenu zakonodavstva, a evidentan je i nedostatak finansijskih kapaciteta.

Većina domaćinstava još uvijek nije energetska efikasna što dovodi do veće potrošnje energije, sagorijevanja većih količina čvrstih goriva i na kraju do lošijeg kvaliteta vazduha.

Ne vrši se praćenje kvaliteta unutrašnjeg vazduha niti procjena kumulativnih uticaja zagađenja na javno zdravlje.

Ključne preporuke

- Ažurirati **nacrt Strategije o kvalitetu vazduha** novim podacima iz inventara emisija, kao i ciljevima smanjenja emisija uporedo za utvrđenim ciljevima i dinamikom dekarbonizacije energetskog sektora, a naročito vezano za rekonstrukciju i dalje aktivnosti TE Pljevlja.
- Donijeti **planove kvaliteta vazduha** za zone gdje koncentracije zagađujućih materija prelaze bilo koju uspostavljenu graničnu ili ciljnu vrijednost, sa Akcionim planovima za realizaciju istog;
- Inicirati **Izmjene i dopune Zakona o zaštiti vazduha** u cilju preciznijeg utvrđivanja obaveza lokalnih samouprava u pogledu donošenja, sprovođenja i izvještavanja o mjerama predviđenim lokalnim akcionim planovima.
- Obezbijediti **adekvatnu funkcionalnost stanica za praćenje kvaliteta vazduha** u Državnoj mreži za praćenje kvaliteta vazduha;
- Uspostaviti **funkcionalan katastar zagađivača životne sredine**;

- Uspostaviti **adekvatnu evidenciju o donesenim rešenjima o naplati ekološke naknade po osnovu ispuštanja zagađujućih materija** u vazduh i iznosu naplaćene ekološke naknade po osnovu istih;
- Obezbijediti da izvještaji o stanju životne sredine sadrže **Akcionni plan za unapređenje stanja životne sredine sa predlogom mjera**;
- Obezbijediti od lokalnih samouprava i zagađivača **izvještaje o sprovedenom monitoringu od strane zagađivača**.
- **Unaprijediti podatke iz inventara emisija zagađujućih emisija u vazduh** i precizno utvrditi pravce energetske i klimatske politike
- Izraditi projekte i **ubrzati ulaganja u individualno, kolektivno grijanje i daljinsko grijanje** (prioritet Pljevlja, sjeverna i centralna zona) bazirano na održivim obnovljivim izvorima energije a posebno široj upotrebi toplotnih pumpi, u kombinaciji sa solar-termal, fotonaponskim panelima i mjerama energetske efikasnosti.

Upravljanje otpadom

Nije
ostvaren
progres.

Pregled i ocjena stanja

U podoblasti upravljanja otpadom u dijelu transpozicije zakonodavstva nije bilo značajnih aktivnosti. U izvještajnom periodu nije donešen **Zakon o upravljanju otpadom**. Njegovo donošenje kasni već pet godina. Nije pripremljen **Državni plan upravljanja otpadom u Crnoj Gori (DPPUO) 2023 – 2028**. Izrada novog DPPUO je u toku. Implementacija lokalnih planova upravljanja otpadom je na veoma niskom nivou. Opština Nikšić još uvijek nema pripremljen Lokalni plan upravljanja otpadom. Sakupljeni komunalni otpad, bez mjerenja, se odlaže na neuređenom odlagalištu „Mislov do“, procjenjujući da se radi o 25.000 tona ovog otpada na godišnjem nivou.⁷ Veliki broj lokalnih samouprava i dalje odlaže otpad na privremenim deponijama, a evidentno je i postojanje velikog broja nelegalnih odlagališta.

U Izvještaju o sprovođenju Državnog plana upravljanja otpadom u 2021. godini navodi se da je u planskom periodu sakupljeno 280.452 tona komunalnog otpada od strane sakupljača i proizvođača otpada. Stopa reciklaže, odnosno procenat otpada koji je odvojen za reciklažu od ukupno sakupljenog otpada iznosi 14.35% i to:

- Reciklabilni otpad od papira, metala i plastike izdvojenog iz komunalnog otpada iznosi: 4732t;
- Sakupljena ambalaža od strane pravnih lica – 23400t;
- Zeleni otpad – 15477t;

Iz navedenih podataka se zaključuje da je veoma mala količina odvojenog otpada primarnom selekcijom, što se može objasniti na sljedeći način:

- Nedovoljno infrastrukture za primarnu selekciju;
- Nedovoljno razvijena svijest građana o primarnoj selekciji;
- Nepostojanje podsticajnih mjera za građane da selektivno odvajaju otpad.

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

U izvještajnom periodu nije donešen **Zakon o upravljanju otpadom** i **Državni plan upravljanja otpadom 2023–2028**. Vlada je usvojila **Prijedlog Nacionalne strategije cirkularne tranzicije do 2030. sa prijedlogom akcionog plana 2023–2024**. Takođe pripremljen je i **Izvještaj o sprovođenju državnog plana upravljanja otpadom, za 2021. godinu**. Privredna komora Crne Gore je u junu 2022. izradila **Mapu puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji**.⁸

⁷ Izvještaj o sprovođenju državnog plana upravljanja otpadom 2021.

⁸ <https://komora.me/projekti/mapa-puta-crne-gore-ka-cirkularnoj-ekonomiji>

U dijelu infrastrukture u oblasti upravljanja otpadom, Crna Gora raspolaže sa:

- regionalnim **deponijama neopasnog otpada** u Podgorici i Baru (Livade i Možura)
- **reciklažnim centrima** u Podgorici, Herceg Novom, Kotoru i Žabljaku;
- postrojenjima za **obradu otpadnih vozila** u Podgorici (1), i Nikšiću (3),
- **transfer stanicama** u Kotoru, Herceg Novom i Mojkovcu*⁹;
- **reciklažnim dvorištima** u Podgorici (7), Herceg Novom (1), Kotoru (1), Budva (1), Mojkovac (1); Plav (1)
- **postrojenjima za obradu medicinskog otpada** u Beranama i u Podgorici,
- postrojenjem za obradu električnog i elektronskog otpada u Baru.

Odluka o selektivnom odlaganju otpada na nivou lokalnih samouprava se u većini opština ne primjenjuje. Npr. Opština Plav iako ima izgrađeno reciklažno dvorište sa sortirnicom nema **podataka o količini odvojenog sakupljenog otpada**. Opština Žabljak iako ima reciklažni centar isti ne služi svrsi i odluka o selektivnom odlaganju otpada se ne primjenjuje. U opštini Kotor, radi prva kompostana u Crnoj Gori za rješavanje pitanja upravljanja zelenim otpadom u opštinama Kotor, Tivat, Budva i Herceg Novi. Iako je kompostana planirana za četiri opštine, instalirani kapaciteti nijesu dovoljni tako da se obrađuje samo zeleni otpad iz opštine Kotor. Iako se u kompostani obradi velika količina zelenog otpada, podaci o količinama tog otpada nijesu dostupni. Većina opština (Nikšić, Rožaje, Petnjica, Pljevlja, Plav, Herceg Novi, Berane, Žabljak, Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje) otpad odlaže na privremenim deponijama čija je upotreba davno istekla.

Aktivnosti koje Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma preduzima na prijedlogu Regionalnog reciklažnog centra u Nikšiću nijesu u skladu sa relevantnom obavezom koju je Crna Gora preuzela iz nekoliko razloga:

1) **spominjanje spaljivanja otpada u regionalnom centru** nije u skladu sa obavezama Crne Gore u vezi sa Pariskim sporazumom i Zelenom agendom.

2) rasipanje je resursa i sredstava ne koristiti reciklažne centre uspostavljene u Herceg Novom i na Žabljaku. Centri su izgrađeni sa namjerom da služe ambicioznim ciljevima Crne Gore za Poglavlje 27 i treba iskoristiti njihove kapacitete.

3) udaljenost opština predviđenih za korišćenje centra u NK (Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Žabljak) je značajna, posebno imajući u vidu intezivniju upotrebu puteva tokom ljetnje sezone. Dakle, nije održivo transportovati nesortirani otpad na tako velike udaljenosti, dodatno oslobađajući CO₂ kamionima koji se koriste više puta dnevno.

Važno je napomenuti u izvještaju da EU od 2021. godine više ne podržava finansijske projekte koji se bave inicijativama za pretvaranje otpada u energiju (WTE), kao što su spalionice i ko-insineracija. Crna Gora treba da se zvanično uskladi sa ovom odlukom i da je uključi u relevantne zakone i dokumente.

Kad je riječ o **neopasnom građevinskom otpadu**, samo devet opština dostavilo je podatke o količinama sakupljenog otpada dok preostalih 15 opština nije dostavilo nikakve podatke. Takođe, nije poznat način zbrinjavanja ovog otpada. Shodno Zakonu o upravljanju otpadom član 78a, sve opštine su u obavezi da definišu lokaciju za deponovanje neopasnog građevinskog otpada, međutim, samo tri opštine ima definisanu privremenu lokaciju, što za posljedicu ima, deponovanje ovog otpada pored puta, u koritima rijeka i sl.

Pitanje tretmana otpadnih guma i dalje je neriješen problem. U Izvještaju o upravljanju otpadom za 2021. godinu nema podataka o upravljanju ovom vrstom otpada. Otpadne gume često se pale u cilju izdvajanja bakarne žice i prodaje, što za posljedicu ima zagađenje vazduha, zemljišta i podzemnih voda.

U odnosu na pitanje **tretmana opasnog i neopasnog otpada** pripremljen je registar zagađivača i stavljen u funkciju, međutim nije u upotrebi zbog sajber napada i još uvijek taj problem nije otklonjen.

U izvještajnom periodu završen je projekat: „**Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje**“ koji je trajao od 2017. do kraja 2022. i imao je za cilj identifikaciju, zbrinjavanje i trajno odstranjivanje opreme i otpada kontaminiranih polihlorovanim bifenilima (PCB) iz životne sredine čime je značajno riješen ekološki problem u državi. Iznos projekta je \$23 miliona, od čega je Globalni fond za životnu sredinu (GEF) finansirao \$3,5 miliona.

Glavni rezultati projekta su: 640 tona PCB otpada i opreme identifikovano, 475 tona PCB otpada i opreme uklonjeno i trajno zbrinuto; 80 tona PCB transformatora dekontaminirano i vraćeno u upotrebu; 1,050 tona PCB kontaminiranog zemljišta uklonjena I jedno skladište rekonstruisano na način da zadovoljava uslove za skladištenje opasnih hemikalija.

U pogledu daljih obaveza koje država Crna Gora ima kada je u pitanju otpad koji sadrži PCB je Uspostavljanje sistema održivog ekološkog upravljanja PCB-ijem a koja podrazumijeva niz aktivnosti poput: Izrada posebnih planova za upravljanje PCB od strane vlasnika PCB. Prema dostupnim informacijama CEDIS je u okviru Plana upravljanja otpadom uvrstio i Plan upravljanja za PCB dok KAP još uvijek nema usvojen plan.

Ključne preporuke

- Usvojiti novi **Zakon o upravljanju otpadom**;
- **Izraditi i usvojiti** Državni plan upravljanja otpadom u Crnoj Gori za naredni petogodisnji period;
- Nakon usvajanja DPUO, usvojiti lokalne planove upravljanja otpadom za sve jedinice lokalne samouprave **usklađene** sa novim Državnim planom upravljanja otpadom i pratiti njihovu implementaciju;
- Obezbijediti **podsticajne mjere za građane** u cilju sprovođenja primarne selekcije otpada;

- Uspostaviti i **implementirati sistem primarne selekcije** komunalnog otpada, uz kontinuiranu kampanju u cilju promocije otpada kao resursa.
- Raditi na **smanjenju količine biorazgradivog** komunalnog otpada koji se odlaže i promovisati kompostiranje;
- **Sprovesti pilot projekte** u pogledu adeklatnog zbrinjavanja otpada u određenim lokalnim samoupravama uz **podršku civilnog sektora i kontinuiranu edukaciju**;
- Ubrzati **rad na rješavanju problema privremenih odlagališta** komunalnog i neopasnog građevinskog otpada;
- **Odrediti lokacije** za odlaganje neopasnog građevinskog otpada;
- Neophodno je uložiti posebne napore u svrhu **odvajanja opasnog i komunalnog otpada**. Ne postoji kontrola za pravilno odvajanje toksičnog od netoksičnog otpada od strane inspekcije i lokalnih samouprava.
- **Jačati kapacitete institucija** na svim nivoima u svrhu praćenja i sprovođenja implementacije svih propisa.
- **Ojačati i podstaći komunalnu policiju** da postupa po kršenju zakona u lokalnim samoupravama.
- Obezbijediti **sredstva za finansiranje projekata** sanacije deponija/odlagališta, uvođenje selektivnog sakupljanja otpada, izgradnju potrebne infrastrukture;
- Napraviti **sistem depozita za ambalažni otpad** u saradnji sa **svim** relevantnim akterima, uključujući i civilni sektor. DRS šeme su dokazano najefikasnije ako su usmjerene na građane, a finansijski i logistički teret nosi zagađivač, odnosno privatni sektor.
- Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma treba da u svoje strategije i državne planove upravljanja uključi prioritete sadržane u relevantnim direktivama EU. To je smanjenje proizvodnje otpada, razvoj modela ponovne upotrebe, a zatim odvojeno sakupljanje i reciklaža. U tom smislu, **EPR model** (proširena odgovornost proizvođača) bi trebalo dodatno ojačati i proširiti kako bi uključio proizvođače pića i ambalaže, uvoznike i distributere. Posebnu pažnju treba obratiti na staklene boce i gume jer ostavljaju značajan uticaj na životnu sredinu nakon odlaganja. Do sada oni nisu bili uključeni u **EPR odredbe u Zakonu o upravljanju otpadom**;
- Uključiti ruralna područja u sistem pružanja komunalnih usluga od strane nadležnih preduzeća sa posebnim naglaskom na sakupljanje ambalažnog otpada koji nastaje od srestava za zaštitu bilja u poljoprivredi uz doslednu primejnu Nacionalnog plana za održivu upotrebu sredstava za zaštitu bilja..
- Regulisati upravljanje **posebnim vrstama otpada**, kao što je medicinski, veterinarski, elektronski, građevinski i rudarski otpad.
- **Jačati administrativne i operativne kapacitete** na državnom nivou, posebno kapacitete Uprave za inspeksijske poslove, kao i kapacitete komunalnih inspekcija na lokalnom nivou.
- Jačati saradnju između **državnih i lokalnih vlasti**. Mehanizmi saradnje lokalne i centralne vlasti postoje, ali se ne koriste. Primjena instituta odgovornosti lokalnih samouprava u pogledu pridržavanja Državnog plana upravljanja otpadom i sprovođenja lokalnih planova je ključna u tom pogledu. Institut je zakonski osnovan, ali do sada je izostala volja Ministra da se pozabavi ovim pitanjem pozivanjem na odgovornost predsjednika opština.
- Omogućiti funkcionisanje **jedinstvenog sistema sakupljanja podataka o vrstama i količinama** otpada i omogućiti javni uvid u statistiku sakupljanja i upravljanja otpadom;
- Obezbijediti **funkcionisanje registra zagađivača opasnog otpada**;

Kvalitet voda

Određeni
progres je
ostvaren.

Pregled i ocjena stanja

U podoblasti kvalitet voda, zakonodavstvo je u potpunosti usklađeno sa pravnom tekovinom EU. Ovu oblast reguliše Zakon o vodama, donijet 2007. godine, a zatim i izmjenjen i dopunjen 2015. godine, kao i 2018. godine u cilju transponovanja Okvirne direktive o vodama, drugih direktiva o vodama i ratifikovanim međunarodnim konvencijama i deklaracijama. Svrha ovog Zakona, između ostalog, je da obezbijedi dobar status voda i odgovarajuće kvalitete površinske i podzemne vode za potrebe održivog, izbalansiranog i pravičnog korišćenja voda. U podoblasti kvalitet voda nastavljene su aktivnosti u cilju implementacije Nitratne direktive, Direktive o poplavama, Direktive o vodama za kupanje, Direktive 2008/56/EC o morskoj strategiji (Marinska direktiva) i Direktive 91/271/EEC o prečišćavanju urbanih otpadnih voda. Iako je transpozicija zakonodavstva u najvećoj mjeri sprovedena, neadekvatna implementacija usvojene normative u praksi, neadekvatne kanalizacione mreže za prikupljanje i odvođenje otpadnih voda i nepostojanje PPOV u svim opštinama, značajni problemi prilikom izgradnje i u funkcionisanju postojećih postrojenja za prečišćavanje, dovode u pitanje efikasnost upravljanja sistemom otpadnih voda a samim tim i kvaliteta površinskih i podzemnih voda. Dodatno, nedovoljnost podataka o količini i kvalitetu otpadnih voda otežava donošenje odgovarajućih korektivnih mjera i negativno utiče na kvalitet izvještavanja o stanju ispuštanja otpadnih voda. Državna revizorska institucija (DRI) je nakon sprovedenog postupka revizije uspjeha ocijenila da upravljanje sistemom otpadnih voda u Crnoj Gori nije u dovoljnoj mjeri efikasno.

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

Akcionni plan za ispunjavanje završnih mjerila za poglavlje 27 - Životna sredina i klimatske promjene u podoblasti zaštita voda odnosi se na završno mjerilo 4:

- *Crna Gora ostvaruje značajan napredak u usklađivanju pravne tekovine EU u sektoru voda, uključujući zakonodavstvo o vodi za piće, i Direktivi 2008/56/EZ kojom se uspostavlja okvir za djelovanje Zajednice u području politike o morskoj sredini.*
- *Crna Gora imenuje nadležne organe za pitku vodu i izrađuje planove upravljanja riječnim slivovima za svaki vodni sliv koji se nalazi u cijelosti na njenoj teritoriji, uključujući djelove međunarodnih vodnih područja koja se nalaze na njenoj teritoriji. Ovim akcionim planom definisane su 33 mjere.*

Prema izvještaju o sprovođenju akcionog plana za period mart – avgust 2022. godine, bile su planirane tri mjere koje podrazumijevaju realizaciju tri aktivnosti od kojih nijedna nije realizovana te je stepen realizacije 0%.

Kasnije, nakon gore-pomenutog izvještajnog perioda, Vlada je na sjednici od 22. decembra 2022. godine usvojila informaciju o pripremljenim dokumentima:

- Početna procjena stanja morske sredine Crne Gore;
- Karakteristike dobrog stanja morske sredine i ciljevi zaštite morske sredine Crne Gore;
- Program monitoringa morske sredine;

a koji su propisani **Okvirnom direktivom o morskoj strategiji** odnosno Zakonom o morskoj strategiji.

Pripremljeni su **planovi upravljanja vodama na Dunavskom i Jadranskom slivu sa Programima mjera** koji su donijeti na sjednici Vlade održanoj 3. marta 2022. godine.

Vlada je 12. 01.2023. donijela **Program monitoringa površinskih i podzemnih voda** za ovu godinu („Sl. list CG“, br. 14/23).

U cilju implementacije **Nitratne direktive, Direktive o poplavama, Direktive o vodama za kupanje i Direktive o morskoj strategiji**, pripremljeni su sljedeći dokumenti:

- identifikovane su ranjive zone, urađen je Akcioni program sa mjerama za zaštitu voda od zagađenja iz poljoprivrednih izvora.
- **urađene su mape opasnosti i mape rizika od poplava** kao i planovi upravljanja rizicima od poplava za Dunavski i Jadranski sliv.
- urađena je **procjena i klasifikacija voda za kupanje kao i Program monitoringa voda za kupanje**
- završen je Program terenskog rada u vezi sa Inicijalnom procjenom morskog okruženja. Unaprijeđena je i dopunjena postojeća baza podataka sa podacima prikupljenim terenskim radom i povezanim analitičkim izvještajima koji se odnose na početnu procjenu morske sredine i izradu dokumenta Inicijalne procjene stanja morske sredine.

Vode na teritoriji Crne Gore, u skladu sa Zakonom o vodama, prema značaju ili preko graničnom uticaju dijele se na **vode od značaja za Crnu Goru i vode od lokalnog značaja**. Vode od značaja za Crnu Goru utvrđuje Vlada, na predlog MPŠV i iste se upisuju u registar koji vodi organ državne uprave nadležan za poslove upravljanja vodama. Odluka o određivanju voda od značaja za Crnu Goru prvi put je stupila na snagu februara mjeseca 2009. godine što znači da je Uprava za vode bila dužna da u roku od godinu dana tj. do februara 2010. godine izradi i uspostavi **registar voda od značaja za Crnu Goru**. Nakon 12 godina od donošenja odluke, još uvijek ne postoji registar voda od značaja za Crnu Goru a ni za vode od lokalnog značaja za šta su odgovorne jedinice lokalne samouprave¹⁰.

Zakonom o vodama iz 2007. godine uređen je pravni status i način integralnog upravljanja vodama, vodnim i priobalnim zemljištem i vodnim objektima, uslovi i način obavljanja vodne djelatnosti i druga pitanja od značaja za upravljanje vodama i vodnim dobrom. Takođe istim je definisano da definisano uspostavljanje **vodnog informacionog sistema**¹¹, koji uspostavlja i vodi nadležni organ uprave. Revizijom sprovedene o strane Državne

¹⁰ Opština Herceg Novi, Opština Budva, Opština Bar, Glavni grad Podgorica, Opština Danilovgrad, Opština Pljevlja, Opština Berane i Opština Bijelo Polje.

¹¹ Vodni informacioni sistem je sistem kojim se obezbjeđuje sakupljanje, obrada i distribucija svih potrebnih informacija u oblasti voda

revizorske institucije¹² je utvrđeno da ni nakon petnaest godina od donošenja Zakona o vodama iz 2007. godine nadležni organ uprave – Uprava za vode nije uspostavila vodni informacioni sistem.

Prema dostupnim informacijama Uprava za vode je pripremila nacrt Analize i predlog aktivnosti za obezbjeđenje uslova za adekvantno funkcionisanje Vodnog informacionog sistema (VIS). U 2022. godini **Programom korišćenja sredstava za poslove upravljanja vodama** obezbijedena su sredstva za sprovođenje onih mjera i radnji koje su određene u analizi, prije svega Geoportala a sve u cilju uspostavljanja VIS na zakonom propisan način.

Usvajanjem **Strategije upravljanja vodama** (jul 2017) Vlada Crne Gore je dugoročno planirala nacionalnu politiku upravljanja vodama i obavezala Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede da trogodišnje izvještava Vladu o realizaciji Strategije. Rok za dostavljanje izvještaja o realizaciji strategije bio je jun 2021.godine. Međutim taj dokument još uvijek nije dostavljen Vladi na usvajanje.

Uprava za vode nije pripremila, a Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede nije donijelo *Operativni plan zaštite voda od havarijskih zagađenja za vode od značaja za Crnu Goru*. Takođe, lokalne samouprave nijesu donijele **Operativni plan zaštite voda od havarijskih zagađenja za vode od lokalnog značaja**. Naprijed navedeno može negativno uticati na efikasnost reagovanja u slučaju havarijskog zagađenja.

U proceduri su **Izmjene i dopune Zakona o komunalnim otpadnim vodama** za čiju izradu je formirana Radna grupa.

Preduslov za efikasno upravljanje otpadnim vodama je postojanje PPOV-a sa odgovarajućim kapacitetima. Crna Gora je u periodu od 2016. godine (kada je usvojena NEAS) pa do okončanja predmetne revizije uvećala broj PPOV-a sa četiri na deset postrojenja (NEAS-om je predviđeno da na kraju 2022. bude 14 postrojenja). Međutim, DRI revizijom je utvrđeno da PPOV (revizijom obuhvaćena pet postrojenja) imaju niz nedostataka i problema u funkcionisanju što negativno utiče na efikasnost procesa prečišćavanja i za posljedicu ima da se dešava da se nedovoljno prečišćene ili neprečišćene otpadne vode izlivaju u prijemnik. U zaključcima izvještaja DRI navodi se sljedeće: „Poseban problem kada su pitanju izgradnja i funkcionisanje PPOV-a jeste to što su izvođači radova u Budvi, Herceg Novom, Pljevljima i Beranama prije rokova definisanih ugovorima napustili postrojenja i pokrenuli ili će vjerovatno pokrenuti sudske postupke pred nadležnim domaćim i međunarodnim sudovima“.

Pouzdanost podaci o količini i kvalitetu ispuštenih otpadnih voda u prijemnik su neophodni kako bi se vršio odgovarajući monitoring, a sve u cilju uspostavljanja efikasnog sistema upravljanja otpadnim vodama.

Prema zaključcima Izvještaja DRI pouzdanost podataka o količini koji se dobijaju mjerenjem ulaznih i izlaznih komunalnih otpadnih voda na PPOV-a je upitna jer pored komunalnih, u postrojenja dopijevaju atmosferske, morske i druge vode, dok za opštine

¹² Izvještaj o reviziji uspjeha: Efikasnost upravljanja sistemom otpadnih voda - DRI

koje nemaju izgrađena PPOV (Danilovgrad, Bar i Bijelo Polje) nema raspoloživih podataka o količinama ispuštenih komunalnih otpadnih voda. Mjerači koji su instalirani na PPOV-a nijesu baždareni od strane privrednih društva koja upravljaju sa postrojenjima, a Uprava za vode nije zahtijevala da se dostave dokazi o ispravnosti i baždarenju mjernih uređaja.

Pitanje kanalizacionog mulja koji nastaje radom PPOV definisano je Zakonom o upravljanju otpadom, odnosno Državnim planom upravljanja otpadom 2015 – 2020. Sastavni dio Državnog plana upravljanja otpadom jeste Plan upravljanja kanalizacionim muljem, a istim se predlaže da se kanalizacioni mulj iskoristi na sledeći način:

- Primjenom mulja u poljoprivredi;
- Primjenom mulja u šumarstvu;
- Primjenom mulja za rekultivaciju zemljišta;
- Primjenom mulja za sanaciju postojećih odlagališta otpada;
- Primjenom mulja kao prekrivnog sloja na regionalnim deponijama;
- Spaljivanjem mulja i sl.

Prema nalazima DRI, kanalizacioni mulj se uglavnom skladišti u krugu postrojenja, iako je njegova primjena definisana Zakonom o upravljanju otpadom i Pravilnikom o bližim uslovima koje treba da ispunjava komunalni kanalizacioni mulj, količine, obim, učestalost i metode analize komunalnog kanalizacionog mulja za dozvoljene namjene i uslovima koje treba da ispunjava zemljište planirano za njegovu primjenu. Na nivou Države i lokalnih samouprava ne postoje planovi upravljanja kanalizacionim muljem, koji bi se definisali način tretmana i postupanja sa istim.

Zaštita voda od zagađenja ostvaruje se i **primjenom ekonomskih mjera** u vidu plaćanja naknade za zagađivanje vode – eko-naknadu što je u skladu sa Zakonom o finansiranju upravljanja vodama i Odlukom o visini i načinu obračunavanja vodnih naknada i kriterijumima i načinu utvrđivanja stepena zagađenosti voda. Prema nalazima DRI, Uprava za vode **ne raspolaže sa podacima o iznosu naplaćene naknade za zaštitu voda** od zagađenja za period od 2018. do 2020. godine. Uvidom u konačna rješenja da se zaključiti da su ista donešena na bazi dostavljenih podataka od strane obveznika o količinama ispuštenih otpadnih voda, dostavljenih jednom ili više puta godišnje. Takođe, Uprava za vode ne raspolaže **podacima koji sve obveznici** su dužni shodno Zakonu da **plaćaju naknadu za zaštitu voda od zagađenja**.

Za unapređenje stanja u ovoj oblasti takođe je neophodno jačanje kapaciteta svih institucija koje imaju nadležnosti u oblasti voda.

Ključne preporuke

- Uspostaviti Registar voda od značaja za Crnu Goru;
- Uspostaviti Registar za vode od lokalnog značaja;

- Uspostaviti Vodni informacioni sistem, koji između ostalog sadrži i katastar zagađivača voda;
- Neophodno je da privredna, vodovodna i kanalizaciona društva koja upravljaju PPOV uspostave pouzdano mjerenje količine otpadnih voda, baždarenje mjernih uređaja;
- Donijeti Plan upravljanja kanalizacionim muljem kojim bi se definisao način postupanja i tretmana nastalog kanalizacionog mulja kako na državnom nivou tako i na nivou lokalnih samouprava.
- Uspostaviti evidencije svih obveznika plaćanja naknade za zaštitu voda od zagađenja, obezbijediti sve podatke neophodne za obračun naknade i uspostaviti sistem praćenja naplate iste.
- Izgraditi nedostajuću kanalizacionu mrežu;
- Neophodno je potpuno sprovođenje postojeće zakonske regulative i unapređenje inspekciskog nadzora na cijeloj teritoriji države, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou. Neophodno je poboljšati kontrolu, posebno u dijelu iskorišćavanja voda za izgradnju hidroelektrana, zagađenja voda, gradnje na obalama rijeka, očuvanja močvarnih staništa.
- Izraditi planove aglomeracije na nivou jedinica lokalnih uprava.

Ulcinjaska solana@Slavko Nikolić, Solutions4you

Zaštita prirode

Određeni
progres je
ostvaren.

Pregled i ocjena stanja

U oblasti zaštite prirode Crna Gora je djelimično usklađena sa pravnom tekovinom EU. Još uvijek nijesu usvojene **Izmjene i dopune Zakona o zaštiti prirode** koje podrazumijevaju definisanje nadležnih tijela za izdavanje dozvola i nadležnih inspeksijskih organa i njihovih obaveza u kontekstu primjene Uredbe (EU) 511/2014 koja nisu određena Zakonom o ratifikaciji Nagoja Protokola. Većina zaštićenih područja proglašanih u posljednjih pet godina još uvijek su “zaštićena područja na papiru” bez upravljača ili bez donesenih i usvojenih planova upravljanja. Zaštićena područja se sada suočavaju sa nedovoljno kapaciteta za bavljenje svim aspektima upravljanja životnom sredinom.

Pripremljeni su i **usvojeni planovi upravljanja za tri morska zaštićena područja**, dok sa druge strane nijedan od pet nacionalnih parkova u Crnoj Gori nema važeći plan upravljanja od 2020.godine. Još uvijek nije definisano pitanje reorganizacije JP Nacionalni parkovi Crne Gore. Ulcinjska Solana je zaštićena 2019. kao Park prirode i uvrštena na RAMSAR listu močvarnih područja od međunarodnog značaja, međutim, još uvijek nema riješeno pitanje upravljača. Zbog nepostupanja privremenog upravljača (JPNPCG) prošle godine je propuštena prilika za realizaciju najhitnije i najnužnije mjere očuvanja ovog područja - sanacije urušenih nasipa. Nastavljen je rad na uspostavljanju mreže NATURA 2000. Izrađena je Crvena lista ptica Crne Gore, dok se radi na Crvenoj listi i knjizi vodozemaca i gmizavaca.

Sprovode se aktivnosti u cilju suzbijanja krivolova na Skadarskom jezeru. Još uvijek se čeka donošenje Zakona o lovstvu i divljači koji je osnov za definisanje lovne sezone i liste lovnih vrsta shodno Direktivama o staništu i pticama. Monitoring biodiverziteta u rijeci Tara trebalo je da se sprovede u junu 2022. Međutim, do momenta pisanja ovog izvještaja, Izvještaj o sprovedenom monitoringu nije dostupan¹³. Takođe, nije poznato da li je CRBC sproveo mjere remedijacije u dijelu korita rijeke Tare u zoni mosta Tara 2. Uništavanje korita rijeke Tare tokom izgradnje dionice auto-puta Kolašin-Mataševo još nije dobilo pravosnažni sudski epilog, a dobar dio krivičnih prijava od 2018. godine, kada je Mreža za afirmaciju nevladinog sektora (MANS) prvi put alarmirala javnost o stanju životne sredine, odbačen je. U toku su sudski procesi u Kolašinu dok su procesi u Podgorici usmjereni na ponovno odlučivanje.¹⁴

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

Akcionim planom za ispunjavanje završnih mjerila za poglavlje 27- životna sredina i klimatske promjene, podoblast zaštita prirode vezana je za završno mjerilo 5 u kojem je navedeno:

13 <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/593347/crbc-da-prekrsajno-odgovara>

14 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/642020/daleko-je-pravda-za-suzu-evrope>

- *Crna Gora podnosi Komisiji spisak predloženih lokacija Natura 2000, koji u dovoljnoj mjeri obuhvata tipove staništa i vrste u skladu sa zahtjevima Direktiva o pticama i staništima.*
- *Crna Gora demonstrira kapacitet da upravlja mrežom Natura 2000, između ostalog i kroz davanje ulcinjskoj Solani odgovarajućeg statusa zaštite i djelotvorno sprovođenje neophodnih mjera očuvanja koje dovode do poboljšanja statusa očuvanosti.*

U ovoj podoblasti definisana je 71 aktivnost.

Vlada je 22.12.2022. usvojila Informaciju o pripremljenim dokumentima Početna procjena stanja morske sredine Crne Gore i Karakteristike dobrog stanja morske sredine Crne Gore i ciljevi zaštite morske sredine.

Prema izvještaju o **sprovođenju akcionog plana za period mart – avgust 2022. godine**, bilo je planirano 17 aktivnosti koje podrazumijevaju realizaciju 21 mjere od kojih su 3 realizovane što čini stepen realizacije od 14,28%. Aktivnosti koje su realizovane u gore-pomenutom izvještajnom periodu odnose se na: jačanje administrativnih kapaciteta upravljača i tehničko opremanje upravljača za adekvatno sprovođenje zaštite. S tim u vezi, u okviru Službe za kontrolu JPMDCG zaposlena su 4 službenika za poslove zaštite zaštićenih prirodnih dobara., takođe kupljena je oprema: durbini, dvogledi i uniforme.

Kasni se sa izvršenjem aktivnosti koja se odnosi na transformaciju JP Nacionalni parkovi Crne Gore. (rok do 2021).

Takođe, nijesu definisane lovne sezone i liste lovnih vrsta shodno zahtjevima Direktive o staništima i pticama. Čeka se na usvajanje Zakona o lovstvu i podzakonskih akata kao što je Pravilnik o vrstama, koji je osnova za Pravilnik o lovnoj sezoni. U junu 2021. od strane CZIPa, nadležnom Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, upućena je inicijativa za pokretanje ponovnog postupka izmjena Zakona o divljači i lovstvu i dostavljeni komentari i sugestije za unaprijeđenje ovog krovnog dokumenta. Nakon niza urgencija, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede je u novembru 2021. godine odbilo inicijativu uz obrazloženje da je nact zakona kvalitetno pripremljen i da isti treba biti prosljeđen na dalju proceduru.

Inicijativa CZIPa, za formiranje radne grupe za suzbijanje krivolova, koja je upućena zajedno sa gore-pomenutom, je prihvaćena, i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede je raspisalo javni poziv za predstavnika nevladine organizacije u radno tijelo za suzbijanje krivolova i korišćenja nedozvoljenih sredstava za lov, svih vrsta divljači u martu 2022. godine. Uprkos brojnim urgencijama CZIPa, do trenutka predaje ovog izvještaja, nije imenovan predstavnik nevladine organizacije u radnom tijelu, niti je ovo radno tijelo oformljeno. Takođe, tokom izvještajnog perioda izostao je odgovor Ministarstva na podnešenu peticiju za uvođenje moratorijuma na lov koju je potpisalo 7033 građana i građanki Crne Gore tokom decembra 2021. godine.

U oktobru 2022. godine Vlada Crne Gore je utvrdila predlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o divljači i lovstvu. Međutim, nije bilo daljih aktivnosti Skupštine po ovom pitanju.

Neophodna je efikasnija borba sa nelegalnim lovom, značajno poboljšanje zakonskog

okvira u sektoru lovstva, kao i potpuna reforma sistema lovstva. To se posebno odnosi na brisanje određenih ugroženih vrsta sa lovne liste, kao i usklađivanje lovne sezone sa periodima reprodukcije.¹⁵

Ilegalni lov divljih životinja, posebno ptica (najčešće zabranjenim sredstvima), prepoznat je kao problem. Razlog za to je neusklađenost zakona, nepoznavanje i nepoštovanje zakona, nedovoljna kontrola lova od strane nadležnih institucija, nedostatak kapaciteta u policiji i inspekcijским službama, kao i nekažnjavanje počinioca izvršenih krivičnih djela. Učestali slučajevi krivolova u zaštićenim područjima, kao i na životinje koje su zakonom zaštićene, pokazatelj su da su neophodne hitne promjene u sistemu lovstva. Naime, lovački savez i lovačka društva upravljaju lovištima bez naknade državi i nadziru divljač bez jasnih protokola te nastaju velike razlike i nedosljednosti u podacima o brojnosti. U potpunosti izostaje eksterna kontrola njihovog rada, a dodatno ne postoji institucionalna edukacija o lovstvu.

Jedan od zahtjeva iz pregovaračke pozicije odnosi se na formiranje upravljačke strukture Ulcinjske solane. I shodno dostupnim podacima sve aktivnosti koje su definisane AP a vezano za Ulcinjsku solanu, kasne. Dana 29.06.2022. održan je sastanak na kojem je donijet zaključak da će model upravljanja Ulcinjskom solanom biti društvo sa ograničenom odgovornošću, a osnivači DOO će biti Vlada Crne Gore i Opština Ulcinj. Međutim, Opština Ulcinj još uvijek nije donijela Odluku o osnivanju preduzeća i sa njom vezane odluke i pravilnike: poput Odluke o imenovanju upravljača, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji upravljača, Pravilnik o unutrašnjem redu i Službi zaštite, Odluka o formiranju Stručnog savjeta Parka prirode "Ulcinjaska solana", Odluka o visini i načinu obračuna i plaćanja naknada za korišćenje dobara Parka prirode. Radna grupa koju je osnovala opština Ulcinj pripremila je Plan upravljanja. Eksterni eksperti su za Centar za zaštitu i proučavanje ptica izradili Hidrološku studiju za Solanu koja je jedna od aktivnosti definisana AP NEAS -a (aktivnosti 5.33). Takođe, u toku je projekat sanacije nasipa na Ulcinjskoj solani čija će finalizacija biti od velikog značaja za ponovno uspostavljanje ekološke ravnoteže i očuvanje solane kao močvarnog staništa. Projekat sanacije nasipa je bio planiran za 2022. godinu, međutim, nije realizovan jer isto nije dozvolila tadašnja uprava JPNPCG. Tadašnji direktor preduzeća, gospodin Aleksandar Bulatović, je odbio da potpiše Zahtjev za izdavanje dozvole za izvođenje sanacionih radova čime je propuštena prilika da se ovaj projekat od krucijalne važnosti za solanu realizuje tokom oktobra 2022. godine. Sanacija nasipa takođe je jedan od aktivnosti planiranih AP NEAS-om (aktivnost 5.36. i 5.41 uključujući nabavku bagera). Osim navedenog Centar za zaštitu i proučavanje ptica je realizovao geodetsko snimanje kompletne površine Solane što će doprinijeti ispunjenju još jedne od aktivnosti iz plana - 5.39 Definisanje granica zaštićenog područja.

Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno obuhvata 13,22% kopnene površine Crne Gore i 1,87% mora. U Crnoj Gori postoji 80 zaštićenih područja, različite kategorije zaštite. Veliki izazov kada je zaštita prirode u pitanju jeste upravljanje zaštićenim područjima. Od 80 zaštićenih područja, 53 imaju imenovanog upravljača dok 27 nema imenovanog

upravljača. Studija zaštite je urađena za samo 22 od 80 zaštićenih područja (27.5%), dok je reviziju studije potrebno uraditi za 63 zaštićena područja (79%).¹⁶

U toku su aktivnosti koje se odnose na realizaciju podloga za **studije revizije** za: NP Skadarsko jezero, NP Durmitor i NP Lovćen; studije revizije za zaštićena područja u zoni i van zone Morskog dobra koje su 1968. godine stavljene pod zaštitu rješenjem Zavoda za zaštitu prirode, Park muzej Topolici u Baru, Đalovića klisure, kao i zaštićeno područje spomenik prirode "Lipska pećina" u Prijestonici Cetinje.¹⁷ Studija revizije za zaštićeno područje NP Biogradska gora je završena i predstavljena javnosti. Javna rasprava je trajala od 08.12.2022. do 31.01.2023. Izvještaj o javnoj raspravi je objavljen na sajtu Ministarstva, međutim Studija još uvijek nije usvojena.

U toku su aktivnosti za izradu sljedećih studija zaštite: Nacrt Studije zaštite za rijeku Mrtvicu sa okolinom, Nacrt Studije zaštite za Veliki gradski park u Pljevljima i postupak preventivne zaštite Valdanosa i Maslinade u Ulcinju.

Centar za zaštitu i proučavanje ptica - CZIP podnio je inicijativu za zaštitu Visitora i Zeletina čie bi bila uspostavljena zaštita jednog od najočuvanijih šumskih kompleksa na Balkanu, i nakon Biogradske gore i Crnih Poda treća prašuma u Evropi. Iako je inicijativa podnesena u maju 2022. godine, još uvijek nema odgovora.

Loše upravljanje zaštićenim područjima može se vidjeti kroz primjer NP Prokletije. Tokom marta mjeseca 2023. godine, na sjednici Vlade, predstavnik Ministarstva kapitalnih investicija otvoreno je vršio pritisak na Agenciju za zaštitu životne sredine kako bi se omogućila organizacija masovnog festivala u ovom nacionalnom parku. Ovaj primjer pokazuje do kojih granica ide nerazumjevanje donosioca odluka o značaju zaštite prirode jer javno predlagati i zagovarati aktivnosti koje su u suprotnosti sa Zakonom, te pozivati institucije na kršenje istog ne smije biti praksa. Dodatno u NP Prokletije uskoro počinje gradnja turističkog kompleksa na najatraktivnijoj lokaciji, tj dolini Grebaje. Naselje će se graditi u zahvatu Prostornog plana posebne namjene NP Prokletije, na teritoriji opštine Gusinje, a Vlada je izdala urbanističko-tehničke uslove za realizaciju ovog projekta i time dala zeleno svjetlo razvoju masovnog turizma i neplanskog širenja smještajnih kapaciteta u našim najvrijednim područjima.

Radna grupa za izradu Plana upravljanja populacijom mrkog medvjeda oformljena je još 2019. godine ali Plan još uvijek nije usvojen.

Još uvijek nijesu finalizovane Izmjene i dopune **Zakona o zaštiti prirode** koje podrazumijevaju definisanje nadležnih tijela za izdavanje dozvola i nadležnih inspeksijskih organa i njihovih obaveza u kontekstu primjene Uredbe (EU) 511/2014 koja nisu određena Zakonom o ratifikaciji Nagoja Protokola.

U izvještajnom periodu nije usvojen **Zakon o izmjenama i dopunama zakona o šumama**, čiji je donošenje bilo planirano za 2021. godinu. Izmjenama Zakona o šumama omogućiće se transformacija dosadašnjeg načina gazdovanja šumama na način što

16 Nacrt analize nedostataka u upravljanju zaštićenim područjima Crne Gore, Parkovi Dinarida

17 Izvještaj o radu i stanju u upravnim oblastima Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma 2022

se ukidaju koncesije a komercijalni poslovi na gazdovanju šumama povjeravaju se privrednom društvu u državnom vlasništvu koje će biti osnovano. U tom smislu, vrlo je važno razmotriti modele upravljanja šumama u područjima koja su pod zaštitom. Donošenje zakona očekuje se u IV kvartalu 2023. godine. Krčenje šuma, posebno ono koje se vrši u zaštićenim područjima, nekada u najstrožije zaštićenim područjima, posebno je opasno za prirodu. Npr u PP Komovi, područje koje je izuzetno bogato šumama dešava se ekonomska sječa stabala. S tim u vezi jedan od zaključaka konferencije koju je organizovala NVO Green Home jeste da se pokrene revizija Plana gazdovanja šumama u Opasanici u parku prirode Komovi, te ocijeni kolika je šteta nastala u tom zaštićenom području sječom šume.¹⁸

Najveći problem u očuvanju značajnih staništa i vrsta predstavlja netransparentno i neadekvatno planiranje objekata u zaštićenim područjima, čija izgradnja često ne zadovoljava minimalne biološke standarde i narušava prirodni balans već narušenih prirodnih ekosistema. Glavni uzrok ovog problema su loši planski dokumenti, neodgovarajuća implementacija Strateške procjene uticaja na životnu sredinu (SEA) i Procjene uticaja na životnu sredinu (EIA), kao i politički pritisak. Primjer za navedenu konstataciju su nelegalni građevinski radovi u Gornjem Štoju koji se odvijaju na svega 50 metara od same kolonije vodenih ptica. Najugroženija je, prije svega, jedina kolonija čaplje kašikare na teritoriji Crne Gore, ali i druge zaštićene i ugrožene vrste poput blistavog ibisa, malog kormorana, gaka, male bijele, žute, sive i čaplje govedarke, koje štiti kako nacionalno zakonodavstvo, tako i međunarodne direktive i konvencije čiji smo potpisnici.¹⁹

Najavljena izgradnja mosta na Bojani u cilju povezivanja obale dva primorska centra – crnogorskog Ulcinja i albanskog Velipoja, izaziva zabrinutost. Plan je da se u korito Bojane, nedaleko od njenog ušća u Jadransko more, postave noseći, betonski stubovi za most dužine 310 metara. Iskustvo gradnje mostova na autoputu, pokazuje da Crna Gora nema razvijene mehanizme monitoringa i praćenja izgradnje ovakvih projekata. Posebno jer se radi o području koje ima višestruki značaj, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. Takođe, projekat nema uporište u planskim dokumentima države.

Agencija za zaštitu prirode i životne sredine završila je izradu studije „**Utvrđivanja nultog stanja biodiverziteta na Sinjajevini**” na širem području planiranom za vojni poligon.²⁰ Rezultati navedene studije nisu objavljeni i predstavljeni javnosti do trenutka pisanja izvještaja. Aktivisti Građanske inicijative (GI) Sačuvajmo Sinjajevinu predali su 18. jula 2022. peticiju sa 22 hiljade potpisa građana Delegaciji Evropske unije i Vladi u Podgorici, tražeći poništenje odluke kojom je na toj planini predviđen vojni poligon.²¹ Vlada Crne Gore do momenta pripreme ovog izvještaja nije povukla Odluku o uspostavljanju vojnog poligona na Sinjajevini. U periodu od 20. maja - 02. juna najavljena je vojna vježba

18 <https://www.greenhome.co.me/pokrenuti-reviziju-plana-gazdovanja-sumama-u-opasanici/>

19 <https://czip.me/alarmantno-ugrozena-najvaznija-kolonija-ptica-u-ulcinju/>

20 Prilog Prvom izvještaju Crne Gore Evropskoj komisiji u 2021.

21 <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-sinjajevina-ekologija/31948845.html>

“Immediate Response 23” koja prema dostupnim informacijama neće biti realizovana na Sinjajevini²² već u rejoni opština koje ustvari gravitiraju planini Sinjajevini. Aktivisti Građanske inicijative Sačuvajmo Sinjajevinu iako su dobili informaciju od Ministarstva odbrane da na Sinjajevini neće biti vojnih aktivnosti, ostaju oprezni i u navedenom periodu biće na Sinjajevini.²³

42. sjednica Stalnog odbora Bernske konvencije održana je ove godine od 28.11. do 02.12.2022. u sjedištu Savjeta Evrope u Strazburu, Francuska. Na odboru se raspravljalo o slučaju Porto Skadar Lake koji je otvoren još 2016. po žalbi NVO Green Home i grupe građana Virpazara zbog planirane izgradnje dva turistička kompleksa i to Porto Skadar Lake i White Village u nacionalnom parku Skadarsko jezero.

O tome šta je urađeno u odnosu na preporuke koje su date državi Crnoj Gori od strane zajedničke misije Bernske i Ramsarske konvenciji izvještavala je predstavica Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, kao i izvršna direktorica NVO Green Home ispred žalbene strane. Podsjećanja radi, date preporuke zajedničke misije Bernske i Ramsarske konvencije su se odnosile na: potpuno obustavljanje projekta, izradu prostornog plana, zoniranje, izradu mapa staništa, zabrana korišćenja brzih plovila na jezeru i niz drugih preporuka. Delegati Bernske konvencije izrazili su zabrinutost za stanje u ovom zaštićenom području, ne samo u smislu planirane izgradnje projekta Porto Skadar lake i White Village već i u smislu brojnih drugih problema i prijetnji koji su prisutni. Iskazana je podrška reviziji studije zaštite za ovaj nacionalni park na kojoj Ministarstvo radi, ali i ponovljena potreba da se projekat obustavi što do sada nije urađeno. Iz tih razloga, slučaj ostaje otvoren, što u praksi znači da će Sekretarijat Bernske konvencije nastaviti da prati i zahtijevati punu implementaciju preporuka koje su dale državi i u svojim zaključcima ponovili zahtjeve žalbene strane (Green Home-a).

Crnogorsko društvo ekologa (CDE) je zajedno sa Društvom mladih ekologa Nikšić i Organizacijom KOD u aprilu 2022.godine podnijelo **žalbu Sekretarijatu Bernske konvencije** povodom odluke Vlade Crne Gore da odobri koncesiju EPCG za **hidroelektranu Komarnica** za proizvodnju električne energije. Donošenjem odluke o davanju koncesije, Crna Gora je prekršila članove 3 i 4 Bernske konvencije, koja obavezuje potpisnice da unaprijede nacionalne politike u očuvanju divlje flore i faune, kao i preporuke koje se odnose na očuvanje divljih životinja i prirodnih staništa. **Na 43. Sjednici stalnog odbora Bernske konvencije održanoj 29 - 30.03.2023.** notiran je i slučaj žalbe povodom planirane gradnje HE Komarnica. Sekretarijat Bernske konvencije je u u svom izvještaju izrazio zabrinutost za gradnju HE Komarnica ali i notirao navode da su podaci korišćeni za pripremu Procjene uticaja na životnu sredinu stari 30 godina i tražili su od Vlade Crne Gore objašnjenje.²⁴

Neophodno je **hitno zaustaviti svaku eksploataciju pijeska i šljunka**, kako u koritu rijeke Morače, tako i u priobalnom dijelu rijeke Morače, odnosno u II zoni zaštite vodoizvorišta.

22 <https://www.gov.me/clanak/svecano-otvaranje-vjezbe-immediate-response-23>

23 <https://www.sinjajevina.com/post/vijesti/cuvari-sinjajevine-od-22.-maja-bice-na-margiti.-vojska-da-ne-krece-ka-nasim-pasnjacima>

24 [Draft Agenda Bureau September](#) (coe.int) , Page 16

Naučne analize pokazale su da privredne aktivnosti koje se izvode u koritu i na obalama rijeke Morače, posebno u II (Užoj) zoni sanitarne zaštite izvorišta, imaju direktan uticaj na izdašnost izvorišta „Bolje Sestre“.²⁵ Aktivnosti koje se odnose na eksploataciju šljunka i pijeska u donjem toku rijeke Morače mahom su bespravne i nezakonite. Pojedine firme vrše eksploataciju šljunka i pijeska iako za to nemaju ugovor sa državom, a nije mali broj fizičkih lica koji posjeduju mehanizaciju koju koriste u iste svrhe.²⁶

Vlada Crne Gore je na sjednici održanoj 3.avgusta 2022. obavezala Ministratsvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede da formira međuresorni tim koji će preduzeti konkretne pravne radnje sa ocjenom stanja kada je u pitanju eksploatacija šljunka i pijeska. Takođe Zaključkom sa 15. sjednice Vlada je zadužila Ministarstvo, poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede da kvartalno izvještava Vladu o postignutim rezultatima u borbi protiv nelegalne eksploatacije šljunka i pijeska iz vodotoka. Ministarstvo, poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede je obrazovalo Operativni međuresorni tim čiji zadatak je da prati stanje na svim vodotocima i da sa organima državne uprave predlaže preduzimanje odgovarajućih mjera. U periodu od septembra do decembra 2022. godine održano je pet sastanaka Operativnog međuresornog tima (inicijalni i četiri redovna sastanka). Neposrednim obilaskom utvrđeno da nelegalnu eksploataciju šljunka vrši više subjekata. Kontrola tih subjekata urađena je od strane pripadnika Uprave policije, Uprave za inspeksijske poslove i inspeksijskog nadzora Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma. Izvršenim inspeksijskim nadzorom kod privrednih subjekata koji se bave proizvodnjom i i prometom građevinskog materijala utvrđene su brojne nepravilnosti, inspekcije su izdale prekršajne naloge u iznosu od 92,850.00 € i podnijele 19 zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka.²⁷

Na Nikšićkom polju izvršeni su radovi na sanaciji kanala Opačica i Moštanica, koje je pratila velika intervencija u vrijeme gnijezdeće sezone i na lokacijama koje su od ogromnog značaja za ptice i biljke. Nikšićko polje je jedna od najvažnijih močvara u Crnoj Gori, buduće Natura 2000 područje, koje je već dobrim dijelom trpi izmjene i pritiske, najviše u cilju proizvodnje električne energije, stoga je neophodno upravljanje koje ima za cilj očuvanje ali i unapređenje biodiverziteta, koje nije prepreka proizvodnji struje.

Niski administrativni kapaciteti, primjena odredbi Krivičnog zakonika kroz subjektivna tumačenja, kao i nedostatak razumijevanja značaja zaštite prirode od strane tužilaštva dovodi do izuzetno niske stope kažnjivosti lica koja su počinila krivična djela protiv prirode.

25 <https://press.co.me/lakusic-hitno-zaustaviti-svaku-eksploataciju-pijeska-i-sljunka-iz-korita-morace/>

26 [Informacija o nelegalnoj eksploataciji riječnih nanosa iz svih vodotoka](#)

27 Izvještaj o radu i stanju u upravnim oblastima ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i organa uprave za 2022. godinu

Ključne preporuke

- Usvojiti izmjene i dopune Zakona o zaštiti prirode i Zakona o šumama.
- U postojećem Zakonu o šumama preispitati član 32, kojim je definisano da se u zaštićenim dobrima (zaštićena područja i područja ekološke mreže) može vršiti samo sanitarna sječa, što do sada nije bilo slučaj (Park prirode "Piva" i Park prirode „Komovi“). Takođe, Zakon o šumama ne sadrži ključne norme u vezi korišćenja i upravljanja šumama u zaštićenim područjima, koje se moraju definisati.
- Unaprijediti komunikaciju između Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Uprave za šume i Agencije za zaštitu životne sredine u dijelu pripreme ova dva važna zakona.
- Usvojiti podzakonska akta u skladu sa Zakonom o prirodi, Zakonom o stranim i invazivnim stranim vrstama biljaka, životinja i gljiva, Zakonom o divljači i lovstvu, Zakonom o šumama i Zakonom o zaštiti dobrobiti životinja kojim se dalje transponuje Direktiva o staništima, Direktiva o divljim pticama, Direktiva o zoološkim vrtovima, Uredba o nožnim zamkama, Direktiva o uvozu kože foka i njenih derivata, Uredba Evropskog parlamenta i Savjeta o prevenciji i upravljanju unošenja i širenja invazivnih stranih vrsta, Uredba o trgovini morskim sisarima iz podreda Pinnipedia, CITES Uredba i FLEGT Direktiva i Uredba.
- Pripremiti i usvojiti planove upravljanja nacionalnim parkovima Crne Gore i obezbijediti održivu finansijsku strukturu nacionalnim parkovima.
- Preispitati odluku i utvrditi stepen poštovanja javnog interesa u transformaciji nacionalnih parkova iz javnog preduzeća u privredno društvo, s obzirom da se ovim modalitetom omogućava privatizacija najvrijednijih područja, a da je interes zaštite prirode podređen interesu obezbjeđivanja ekonomske održivosti. Transformacijom javnog preduzeća u privredno društvo dovodi se u pitanje i finansijska podrška ovoj instituciji od strane države u smislu zaštite konkurencije. Utvrditi granice zaštićenih područja i upisati ih u katastar nepokretnosti kako bi se izbjeglo proizvoljno tumačenje i neadekvatna primjena u praksi.
- Jačati kapacitete JPMDCG u pogledu upravljanja morskim zaštićenim područjima;
- Donijeti odluku o osnivanju preduzeća i sa njom vezane odluke i pravilnike: poput Odluke o imenovanju upravljača, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji upravljača, Pravilnik o unutrašnjem redu i Službi zaštite, Odluka o formiranju Stručnog savjeta Parka prirode "Ulcinjska solana", Odluka o visini i načinu obračuna i plaćanja naknada za korišćenje dobara Parka prirode.
- Donijeti Zakon o divljači i lovstvu i podzakonska akta: pravilnike o vrstama i lovnoj sezoni;
- Pripremiti akt o ekološkoj mreži sa granicama svakog od lokaliteta, informacijama o ciljnim vrstama i staništima, upravljačima svakog lokaliteta, kao i mjerama zaštite

i očuvanja ekološke mreže. Akcionim planom za ispunjavanje završnih mjerila u Poglavlju 27, ova aktivnost je planirana za period 2021 - 2023. godine

- Usvojiti Strategiju upravljanja invazivnim vrstama. Obustaviti svako dalje nelegalno i nestručno poribljavanje vodnih tijela. Izraditi listu stranih i invazivnih vrsta koje izazivaju zabrinutost u Crnoj Gori.
- Unaprijediti mehanizam upravljanja zaštićenim područjima, kategorizaciju zaštićenih područja, uspostavljanje i implementaciju režima i mjera zaštite.
- Poboljšati aktivnosti na pripremi baze podataka o biodiverzitetu i distribuciji staništa i vrsta u GIS-u na osnovu implementiranog sveobuhvatnog programa monitoringa, u skladu sa obavezama po Acquis-u.
- Pripremiti bazne studije biodiverziteta kako bi se podaci mogli koristiti u pripremi planskih dokumenata i tako unaprijedila integracija mjera za zaštitu prirode u sektor prostornog planiranja.
- Definirati metodologiju prikupljanja i arhiviranja podataka o biodiverzitetu od strane NVO i pojedinca za potrebe Agencije za zaštitu životne sredine kako bi se omogućilo efikasnije korišćenje podataka. posebno za N2K vrste posebno za ostale u cilju adekvatnog prikupljanja i obrade dobijenih podataka sa terena.
- Uspostaviti mehanizme i pravno utemeljenje koje omogućava suzbijanje projekata pogubnih po prirodu u okviru nezaštićenih ali izvjesno budućnih Natura 2000 područja jer kroz sadašnju praksu ove lokacije trpe velike pritiske i velika je šansa da do dana zvaničnog proglašenja izgube vrijednost koja ih kvalifikuje kao Natura 2000.
- Prasku korišćenja ribarskih mreža za zaštitu usjeva riješiti uspostavljanjem sistema subvencija za održivu zaštitu usjeva kroz korišćenje adekvatnih mreža koje ne ugrožavaju ptice i druge životinje.

Industrijsko zagađenje

Nije ostvaren progres.

Pregled i ocjena stanja

U oblasti industrijskog zagađenja nije bilo određenog napretka. Nijesu uspostavljeni Registri zagađivača PRTR sa bazom podataka o emisijama zagađivača, kako bi se na efikasan način obezbijedio pristup javnosti informacijama o životnoj sredini. Takođe nije uspostavljen Registar postrojenja koja koriste organske rastvarače ili proizvode koje sadrže ispravljiva organska jedinjenja - VOC postrojenja. Rad TE Pljevlja je u suprotnosti sa ograničenjima kojima podliježe a shodno Direktivi o velikim ložištima. Postrojenje radi bez validne integrisane dozvole. Zajednički inspekcijski nadzor definisan kroz Zakon o industrijskim emisijama nije efikasan i ne sprovodi se. EU Sistem za upravljanje zaštitom životne sredine i šema provjere (EMAS) i Eko-označavanje nijesu uspostavljeni. Nije došlo do sanacije svi crnih ekoloških tačaka ni nakon osam godina od potpisivanja Ugovora o zajmu sa Svjetskom Bankom za projekat "Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje – IWMCP" (Deponija Železare - Halda, Bazen crvenog mulja u KAPu).

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

U skladu sa Direktivom o industrijskim emisijama, Termoelektrana Pljevlja podliježe ograničenom radu prema Direktivi o velikim ložištima, koja je stupila na snagu u skladu sa Ugovorom o Energetskoj zajednici 1. januara 2018. godine. Od tada do kraja 2023. elektrani je dozvoljeno da radi maksimalno 20.000 sati. Nakon toga, mora se ili trajno zatvoriti, ili se naknadno opremiti kako bi ispunio Aneks V, dio II Direktive o industrijskim emisijama.

Kvota sati elektrane je iscrpljena do kraja 2021. godine od kada termoelektrana radi nelegalno već treću godinu zaredom, te je do 2023 utrošila preko 34412h (14000 sati više od dozvoljenog). Sekretarijat Energetske zajednice pokrenuo je postupak za rješavanje spora protiv Crne Gore,²⁸ ali elektrana i dalje radi.

Planirani projekat modernizacije je neizvjesan, netransparentan i u dvogodišnjem kašnjenju, a javnosti nikada nije dato ekonomsko opravdanje za projekat²⁹. Troškovi projekta su takođe povećani od tendera³⁰ što potkrepljuje zabrinutost koju su tada iznijeli neuspješni ponuđači. Ministarstvo za kapitalne investicije je u aprilu 2021. zatražilo od javnog tužioca da ispita slučaj,³¹ ali je EPCG nastavila sa investicijom ne čekajući rezultate istrage.

Ozbiljan korak unazad je uslijedio u decembru 2022. godine kada su Vlada i Parlament

28 <https://energy-community.org/news/Energy-Community-News/2021/04/20.html>

29 <https://bankwatch.org/blog/ngos-expect-energy-community-infringement-procedure-on-montenegrin-coal-plan>

30 <https://balkangreenenergynews.com/montenegros-epcg-ready-for-reconstruction-of-tpp-pljevlja-despite-jump-in-costs/>

31 <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/526787/milioni-za-termoelektranu-u-specijalnom-tuzilastvu>

usvojili izmjene Zakona o industrijskim emisijama, koje omogućavaju rad elektrane do kraja nepostojećih pregovora o produžetku rada TE Pljevlja i zaključenje tužbe Energetske zajednice protiv Crne Gore. Ovim je Termoelektrana Pljevlja izuzeta od primjene graničnih vrijednosti emisija štetnih materija. Prema podacima EEA, u 2022. godini sumpor dioksid u Pljevljima iznosio je 46.504 tone što je više nego u 2021. Emisije PM i NOx su porasle u odnosu na 2021. godinu, ukupno 560 tona odnosno 3.954 tone. Posebno zabrinjavajući je trend čestica čađi koji je u konstantnom porastu od 2018 godine a bilježi rekorde u 2022. godini.

Nakon utrošenih 20000h, Agencija za životnu sredinu je 2021. započela postupak oduzimanja integrisane dozvole za TE Pljevlja, ali je Vlada donijela odluku da se taj postupak prekine, zbog čega još od tada TE Pljevlja u prekršaju, odnosno postrojenje radi bez validne integrisane dozvole.

Shodno Zakonu o industrijskim emisijama ("Sl list CG", br. 017/19) Agencija je u toku 2022. godine: primila 3 zahtjeva za izdavanje integrisane dozvole „Uniprom“ doo Nikšić, „FabLive“ doo Podgorica i „Poliex“ doo Berane; realizovala 2 zahtjeva iz ranijeg perioda za reviziju integrisane dozvole za deponije „Livade“ doo Podgorica i „Možura“ doo Bar, dok je u procesu jedan (1) predmet za reviziju integrisane dozvole, i jedan (1) predmet za prestanak važenja integrisane dozvole. Oba predmeta su iz ranijeg perioda.

Sprovođenje redovnog koordinisanog inspekcijuskog nadzora definisano je Zakonom o idustrijskim emisijama članom 64 stav 5 kako bi se u kontinuitetu provjeravalo da li se redovno sprovode mjere i uslovi iz izdate integrisane dozvole. Međutim, koordinisan inspekcijuski nadzor se ne sprovodi jer Ministarstvo unutrašnjih poslova, Direktorat za Direktorata za zaštitu i spašavanje nijesu potpisale Memorandum o saradnji u vršenju zajedničkog inspekcijuskog nadzora. Naime, predlog Memoranduma o saradnji u vršenju zajedničkog inspekcijuskog nadzora je pripremljen u aprilu 2021. godine i dostavljen na mišljenje nadležnim institucijama koje su prepoznate članom 64 stav 5 Zakona o industrijskim emisijama

Seveso direktiva je transponovana ali njena implementacija predstavlja izazov. Primjena Seveso direktive zahtijeva uspostavljanje jedinice za koordinaciju jer je nadležnost podijeljena između Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma i Ministarstva unutrašnjih poslova.

Ključne preporuke

- Nadležnim organima lokalnih uprava (kroz izmjene regulative) obezbijediti dodatne nadležnosti u kontroli trenutnih i zaostalih izvora zagađenja i zagađivača.
- Potrebno je što prije krenuti u sanaciju „crnih tačaka“ industrijskog zagađenja (Halda u Nikšiću, Bazen crvenog mulja u Podgorici, dovršiti započete procese)
- Uspostavi katastar trenutnih industrijskih zagađivača i potencijalnih zagađivača iz zatvorenih industrijskih objekata, čija postrojenja nijesu u kontinuiranoj fazi

održavanja a potencijalno predstavljaju akcidentnu opasnost te u tom smjeru raditi kontinuirane kontrole i sanaciju.

- Inicirati rješenje sa Energetskom Zajednicom o ubrzanju prekršajne procedure i naplati penala za prekovremeni rad TE Pljevlja tj. zahtijevati da Crna Gora odmah uskladi elektranu na ugalj Pljevlja sa Ugovorom o energetske zajednici pozvati Crnu Goru da objavi studiju izvodljivosti za planirani projekat modernizacije i objavi rezultate javno tužilačke istrage o tenderskom procesu.
- Primijeniti kaznenu politiku za postupanje i operativni rad TE Pljevlja bez adekvatne integrisane dozvole.
- Hitno umanjiti operativni rad termoelektrane Pljevlja.
- Raditi ubrzano na investiranju u elektrane na održivim obnovljivim izvorima sa fokusom na solarne elektrane (Briska Gora, Čevo, Lastva, Ubli itd.).
- Stvoriti preduslove za primjenu EMAS mehanizma i sistema eko-označavanja.
- U cilju implementacije SEVESO direktive, neophodno je jasno precizirati nadležnosti različitih sektora i raditi na identifikovanju ovih postrojenja.
- Sprovoditi koordinisan inspekcijuski nadzor kako je definisano Zakonom o industrijskim emisijama.

© Shutterstock.com

Hemikalije

Određeni
progres je
ostvaren.

Pregled i ocjena stanja

Crna Gora je u svoje zakonodavstvo prenijela odredbe: REACH regulative, CLP regulative i Regulative o biocidnim proizvodima. U ovoj podoblasti ostvaren je dobar napredak usvajanjem novih podzakonskih akata. Međutim, implementacija propisa ostaje upitna. Nijesu obezbijeđeni preduslovi za uspostavljanje Centra za kontrolu trovanja hemikalijama. Registar hemikalija i biocidnih proizvoda u skladu sa REACH i BPR regulativama nije uspostavljen. Monitoring određenih POP-sova u zemljištu i vazduhu se sprovodi. Nije pripremljen programa upravljanja azbestom u Crnoj Gori.

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

Vlada je 1. 07.2022. usvojila Izvještaj o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije upravljanja hemikalijama 2019-2022, za 2021. godinu.

Na osnovu Zakona o hemikalijama donijeti su *Pravilnik o dopunama Pravilnika o listi supstanci koje izazivaju visoku zabrinutost* („Sl. list CG”, br. 64/22) kojim su prenijete izmjene Priloga XIV Regulative REACH, *Pravilnik o dopuni Pravilnika o listi opasnih hemikalija i proizvoda čiji je izvoz zabranjen* („Sl. list CG”, br. 86/22), kojim su prenijete izmjene Priloga V Regulative (EZ) 649/2012 (PIC) i *Uredba o izmjenama Uredbe o zabranjenim odnosno dozvoljenim načinima upotrebe, proizvodnje i stavljanja na tržište hemikalija koje predstavljaju neprihvatljiv rizik po zdravlje ljudi i životnu sredinu* („Sl. list CG”, br. 134/22) kojom su prenijete izmjene Priloga XVII Regulative REACH.

Akcionim planom za ispunjavanje završnih mjerila za poglavlje 27 - životna sredina i klimatske promjene, podoblast hemikalija vezana je za završno mjerilo:

- *Crna Gora nastavlja usklađivanje sa acquis-jem u sektorima hemikalija, buke i civilne zaštite, i pokazuje da će u potpunosti biti spremna da osigura sprovođenje i primjenu zahtjeva EU na dan pristupanja.*

Shodno Izvještaju o realizaciji Akcionog plana mart – avgust 2022. godinu u ovom izvještajnom periodu planirano je 5 aktivnosti koje podrazumijevaju implementaciju 7 mjera od kojih je realizovano 4. U izvještajnom periodu nijesu se obezbijedili preduslovi za uspostavljanje Centra za kontrolu trovanja. S tim u vezi, potrebno je bilo pripremiti Izvještaj o procjeni nacionalnih kapaciteta i potreba i u skladu sa tim pripremiti Projektni prijedlog. Odgovorna insitucija za sprovođenje navedenih aktivnosti je Ministarstvo zdravlja u saradnji sa SZO.

U cilju implementacije Direktive o zaštiti životinja, nije bilo aktivnosti u smislu jačanja kapaciteta i izdato je jedno odobrenje za izvođenje eksperimenta nad životinjama u naučne svrhe.

Dvije aktivnosti su realizovane u dijelu zbrinjavanja PCB, a rezultat su sprovedenog

projekta: 640 tona PCB otpada i opreme identifikovano, 475 tona PCB otpada i opreme uklonjeno i trajno zbrinuto; 80 tona PCB transformatora dekontaminirano i vraćeno u upotrebu; 1,050 tona PCB kontaminiranog zemljišta uklonjena i jedno skladište rekonstruisano na način da zadovoljava uslove za skladištenje opasnih hemikalija. Uklanjanje preostalih količina PCB planirano je da se realizuje u narednom periodu.

U izvještajnom periodu sprovedene su aktivnosti koje se odnose na postizanje funkcionalnosti helpdesk-a. Helpdesk pruža podršku proizvođačima, uvoznicima, daljim korisnicima i drugim zainteresovanim licima u **pogledu obaveza u oblasti upravljanja hemikalijama**. U procesu pristupanja/pridruživanja EU. S tim u vezi pripremljeni su materijali koji su dostupni na [sajtu](#). U budućem periodu je potrebno iste prezentovati zainteresovanim stranama (društvene mreže, okrugli stolovi, stampanje istih...). Neophodno je nastaviti i sa obukom službenika Agencije zaštite životne sredine u cilju sticanja vještina komunikacije i razmjene iskustava sa kolegama iz drugih sličnih službi u okviru sastanaka Help Net mreže.

Akcionim planom bila je predviđena obaveza formiranja Registra hemikalija i biocidnih proizvoda u skladu sa REACH i BPR Regulativama, međutim ista nije realizovana zbog nedostatka finansijskih sredstava.

Unaprijeđenje monitoringa ispusta POP-sova u vodu i Unaprijeđenje monitoringa emisija POPs u vazduh i zemljište su aktivnosti koje se realizuju u kontinuitetu, ali je izazov za budući period obezbijediti finansijska sredstva za dodavanje novih POP-sova.

Realizacija projekta rekonstrukcije azbestno-cementnih cijevi je aktivnost koja nije realizovana i ista je u nadležnosti Udruženja za unapređenje vodosnabdijevanja, tretman i odvođenje otpadnih voda Crne Gore lokalnih preduzeća za vodovod i kanalizaciju.

Izazov predstavlja implementacija Direktive o azbestu. Distributivna vodovodna mreža u većini gradova sastavljena je od azbestno-cementnih cijevi. Odlaganje građevinskog otpada koji sadrži azbest nije regulisano na adekvatan način. Izrada **programa upravljanja azbestom u Crnoj Gori** nije sprovedena. Neophodno je poboljšati saradnju između svih relevantnih organa jer je riječ o međusektorskom pristupu, kao i obezbijediti sredstva i znanja za izradu Nacionalnog programa za eliminaciju bolesti povezanih sa azbestom, izradu Registra lica koja su bila izložena azbestu, izrada protokola, obuka i pregleda zaposlenih koji su izloženi azbestu.

Ključne preporuke

- Uspostaviti Registar hemikalija u formatu koji je propisala EU.
- Uspostaviti registar biocidnih proizvoda koji su stavljeni u promet.
- Uspostaviti Centar za kontrolu trovanja hemikalijama i uspostaviti evidenciju trovanja.
- Obezbijediti punu transpoziciju i implementaciju Direktive 2010/63/EU o dobrobiti životinja koje se koriste u naučne svrhe.

- Ojačati međusektorsku saradnju u ovoj oblasti.
- Unaprijediti program monitoringa POP i PAH u segmentima životne sredine (zemlja, voda, vazduh).
- Identifikovati lokalitete zagađene sa PCB.
- Podizati kapacitete carinskih službenika u cilju sprovođenja Roterdamske konvencije.
- Podizati svijest javnosti o štetnosti hemikalija, o rukovanju materijalima koji sadrže azbestna vlakna i rukovanju azbestnim otpadom.

Buka

Nije
ostvaren
progres.

Pregled i ocjena stanja

U podoblasti buke, u izvještajnom periodu nije ostvaren napredak. Nije bilo aktivnosti u pogledu podizanja svijesti javnosti o zaštiti od buke u životnoj sredini. Nijesu izrađena strateške karte buke za tri glavna puta zbog nedostajućih finansijskih sredstava. Nije bilo aktivnosti u pogledu jačanja administrativnih kapaciteta, organizovanja obuka i sl.

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

Akcionim planom za ispunjavanje završnih mjerila za poglavlje 27 - životna sredina i klimatske promjene, podoblast buka vezana je za završno mjerilo:

- *EU prima k znanju nivo usklađenosti Crne Gore u oblasti buke i planove za dalje mjere sprovođenja: izrada karata buke i akcionih planova za upravljanje bukom za aglomeraciju i pokretanje kampanja za podizanje nivoa javne svijesti i dalje korišćenje centralizovanog informacionog sistema u okviru Agencije za zaštitu prirode i životne sredine.*
- *EU prima k znanju nivo usklađenosti Crne Gore u oblasti buke i planove za dalje mjere sprovođenja: izrada karata buke i akcionih planova za upravljanje bukom za aglomeraciju i glavne puteve.*
- *EU konstatuje namjeru Crne Gore da obezbjedi obuku osoblja Agencije za zaštitu prirode i životne sredine za izradu karata buke i Akcionih planova, kao i da zaposli još jednog inspektora u Upravi za inspeksijske poslove.*

Shodno Izvještaju o realizaciji akcionog plana mart – avgust 2022.godine u izvještajnom periodu planirana je realizacija dvije aktivnosti koje obuhvataju realizaciju dvije mjere od kojih je jedna realizovana. Međutim, iz dostupnog izvještaja da se zaključiti da aktivnost sprovođenja kampanje nije realizovana nego da se priprema, a na osnovu podataka sakupljenih kroz dva programa monitoringa buke na 11 lokacija. Donošenje Strateške karte buke za glavni put Virpazar–Podgorica (29,3 km) sa PGPS 3,741,040 (brojač saobraćaja na lokaciji željeznička stanica Zeta, Strateške karte buke za glavni put Tivat-Budva (25 km) sa PGPS 5,790,196 (brojač saobraćaja na lokaciji Radanovići) I Strateške karte buke za glavni put Herceg Novi–Kamenari (15,4 km) sa PGPS 3,898,656 (brojač saobraćaja se nalazi na lokaciji Kumbor) nije realizovano zbog nedostataka finansijskih sredstava.

Ključne preporuke

- Obezbijediti finansijska sredstva za monitoring buke u životnoj sredini u Crnoj Gori.
- Izraditi strateške karte za dva glavna puta i akcione planove.

- Podatke o mjerenju nivoa buke treba objediniti u jedinstveni sistem na osnovu kojeg bi se propisale mjere smanjenja nivoa buke.
- Uspostaviti sistem online izvještavanja javnosti o nivou buke u životnoj sredini.
- Raditi na podizanju svijesti javnosti u ovoj oblasti.
- Obezbijediti jasnu budžetsku raspodjelu uz kampanju za jačanje svijesti javnosti o zagađenju bukom (gradovi, glavni putevi, zaštićena područja, morski putevi).
- Pripremiti stratešku kartu buke za autoput Bar - Boljare.
- Ubrzati usvajanje Akcionog plana zaštite od buke za glavne puteve do 2022.

Klimatske promjene

Određeni
progres je
ostvaren.

Pregled i ocjena stanja

U podooblasti klimatskih promjena Crna Gora je djelimično usklađena sa EU zakonodavstvom, dalje usklađivanje očekuje se donošenjem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena i vezanih podzakonskih akata. U periodu od juna 2021 – juna 2022 godine ostvaren je određeni napredak u daljem usklađivanju sa EU Acquis-om. Pripremljen je **nacrt novog Zakona o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena** koji će omogućiti dalje usklađivanje sa EU ETS Direktivom 2003/87/EZ i njenim izmjenama, kao i monitoringu i izvještavanju, akreditaciji i verifikaciji, registru Unije, besplatnoj dodjeli i aukciji. U okviru Nacionalnog savjeta za održivi razvoj (NSOR) formirana je **Radna grupa za mitigaciju i adaptaciju na klimatske promjene**, kao stalno radno tijelo Savjeta koje će pratiti izvještavanja o emisijama gasova sa efektom staklene bašte, politikama i mjerama za ublažavanje klimatskih promjena i prilagođavanja na klimatske promjene, u skladu sa EU Regulativom 2019/1999.

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

Vlada je 03.06.2021. godine usvojila Nacionalno utvrđeni doprinos (NDC) čime se kao nova ciljna vrijednost postavlja smanjenje od 35% do 2030., a u odnosu na 1990., odnosno smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte za 2.117 kilotona do 2030.godine. Prvobitnim izvještajem Namjeravanog nacionalnog utvrđenog doprinosa (INDC) koji je predat Sekretarijatu UNFCCC-a, Crna Gora se prvobitno obavezala na smanjenje od 30%, i taj cilj je već ostvaren.

U međuvremenu je Savjet ministara Energetske zajednice je u decembru 2022. godine usvojio odluku o novim ciljevima smanjenja emisija GHG kojom je kao novi cilj smanjenja emisija postavljeno smanjenje od 55% u odnosu na baznu 1990. godinu. S tim u vezi sljedeća revizija NDC treba da razradi scenarije za postizanje nove ciljne vrijednosti.

Vlada Crne Gore je na sjednici održanoj 03.03.2022. godine usvojila Drugi izvještaj o sprovođenju Nacionalne strategije u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine čime je obuhvaćen trogodišnji status realizacije 17. septembar 2018. - 17. septembar 2021. godine.

Akcionim planom za ispunjavanje završnih mjerila za poglavlje 27 - životna sredina i klimatske promjene, podoblast klimatske promjene vezana je za završna mjerila:

- Crna Gora nastavlja svoje usklađivanje s pravnom tekovinom EU, posebno usvajanjem zakona o funkcionisanju Evropskog sistema trgovanja emisijama (EU ETS), u skladu sa EU ETS Direktivom 2003/87/EZ i njenim uzastopnim amandmanima. Crna Gora se dalje usklađuje sa relevantnim podzakonskim aktima o monitoringu

i izvještavanju, akreditaciji i verifikaciji, registru Unije, besplatnoj dodjeli i aukciji. Crna Gora osigurava da postoji odgovarajući okvir za implementaciju EU ETS-a u cijelosti u pogledu praćenja, izvještavanja i provjere emisija gasova staklene bašte.

Shodno izvještaju o sprovođenju akcionog plana za period mart – avgust 2022. godina, u ovom izvještajnom periodu planirana je realizacija jedne aktivnosti koja podrazumijeva 1 mjeru. Aktivnost se odnosi na donošenje Plana energetika – klima do 2030. godine čiji je prvobitni rok bio 2021. godina. Aktivnost nije realizovana, njegovo usvajanje očekuje se u 2024. godini. Za nacionalni energetski i klimatski plan nije urađena i sprovedena javna rasprava za plan i Stratešku procjenu uticaja na životnu sredinu, dok ne postoji međusektorski i društveni konsenzus o dinamici i obustavljanju rada TE Pljevlja, energetske i pravednoj tranziciji.

Crna Gora izdvaja se sve više novca da bi opravdala dalju eksploataciju uglja u TE Pljevlja, otvara nove rudnike uglja, te promovise gasne odnosno fosilne infrastrukture koje nose velike ekonomske i ekološke rizike. Crna Gora namjeravanim proširavanjem upotrebe gasa donosi zavisnost o eksternom izvoru energije i posebno rizikuje nasukana sredstva jer ne posjeduje gasnu infrastrukturu za koju bi bilo potrebno samo da se razvije više od 15 godina.

Ključne preporuke

- Potrebno je ubrzati donošenje nacionalnog i energetskog klimatskog plana sa SEA i sprovesti javne rasprave. Plan mora biti usklađen sa procesom donošenja Prostornog plana Crne Gore (koji je u toku), Mape puta za pravednu tranziciju, planom izrade nacionalne mreže zaštićenih područja i realno utvrđenim statističkim podacima (popis stanovništva).
- Da bi se Crna Gora počela ozbiljno baviti dekarbonizacijom energetskog sektora, potrebno je da se oslobodi upotrebe uglja i drugih fosilnih goriva mnogo prije najavljenih 2035. godine ([Powering Past Coal Alliance](#)), te da hitno preusmjeri investiranje u elektrifikaciju i razvoj sektora daljinskog grijanja, kao i proizvodnju električne energije iz održivih obnovljivih izvora.
- Gasne elektrane i infrastrukture trebaju biti isključene iz daljeg energetskog razvoja Crne Gore.
- Potrebno ubrzano i ulaganje većeg obima u najefikasnije tehnologije grijanja, kao što su toplotne pumpe, u kombinaciji sa održivim obnovljivim izvorima energije (solarna, geotermalna, energija vjetra i otpadna toplina) sezonskim skladištenjem i sprovođenjem mjera energetske efikasnosti i davanje prioriteta sazrijevanju projekata za bespovratnu podršku (Investicioni fond za Zapadni Balkan, IPA III, bilateralne donacije) i kreditiranje (međunarodne banke poput EBRD, EIB, KfW itd.)

Civilna zaštita

Pregled i ocjena stanja

U podoblasti civilna zaštita ostvaren je određeni napredak u dijelu transponovanja EU zakonodavstva. U implementacionom dijelu i pored niza projekata koji su u fazi realizacije, postoji nedostatak sistema za brzo djelovanje u vanrednim situacijama kao i odgovarajućih planova za zaštitu od požara i poplava. Evidentan je nedostatak operativnih i ljudskih kapaciteta Crne Gore. U operativnom smislu kao podršku gašenju požara iz vazduha, Crna Gora raspolaže sa jednim avionom i jednim helikopterom. U martu 2022. godine nijedan protivopožarni avion nije bio funkcionalan jer Uprava za državnu imovinu nije sprovedla tendersku proceduru za osiguranje aviona. Spriječeno je efikasnije gašenje požara, izazvana je nemjerljivu šteta za šumski ekosistem koji je u tom trenutku buktao u okolini Kolašina i napravljena je velika materijalna šteta ljudima i dovedena u opasnost čovjekov život i egzistenciju. Trenutni kapaciteti ne garantuju da je država Crna Gora spremna da se izbori sa potencijalnim prirodnim i izazvanim katastrofama.

Strateški i zakonodavni okvir, sprovođenje zakona

Skupština je 29.12.2022. donijela Zakon o izmjeni Zakona o zaštiti i spašavanju („Sl. list CG”, br. 3/23), a donijeti su i sljedeći podzakonski akti: Pravilnik o bližim uslovima koje mora da ispunjava pravno lice za obavljanje stručnih poslova u oblasti zaštite od požara („Sl. list CG”, br. 12/23), Odluka o izmjeni Odluke o utvrđivanju koeficijenta na zaradu i dodatak na zaradu zaposlenih u Avio helikopterskoj jedinici Ministarstva unutrašnjih poslova („Sl. list CG”, br. 123/22), Odluka o izmjenama Odluke o obrazovanju odbora za smanjenje rizika od katastrofa („Sl. list CG”, br. 126/22) i Naredba o zabrani prodaje i upotrebe pirotehničkih sredstava razreda II - petardi („Sl. list CG”, br. 117/22). Vlada je 10.12.2022. usvojila Nacionalni plan zaštite i spašavanja od radijacionih i nuklearnih nesreća.

Akcionim planom za ispunjavanje završnih mjerila za poglavlje 27 - životna sredina i klimatske promjene, podoblast civilna zaštita vezana je za završna mjerilo:

- EU poziva Crnu Goru da ojača saradnju između Ministarstva unutrašnjih poslova, odgovornog za civilnu zaštitu, i drugih relevantnih ministarstava odgovornih za upravljanje rizicima od katastrofa, posebno u vezi s upravljanjem poplavama i industrijskim nesrećama.

Shodno Izvještaju o realizaciji akcionog plana mart – avgust 2022. godine u izvještajnom periodu planirana je realizacija dvije aktivnosti koje obuhvataju realizaciju dvije mjere od kojih su obje realizovane i odnose se na organizaciju obuka za korišćenje CECIS sistema i imenovanje kontakt osobe u Direktoratu za vanredne situacije za pristup i korišćenje CECIS – a.

Kada su u pitanju materijalno-tehnički i ljudski resursi, za gašenje požara iz vazduha Crna Gora raspolaže sa jednim avion AT 802 i jednim helikopter AB 412, dva pilota protivpožarnih aviona i dva pilota helikoptera po završenim planiranim obukama. Dva aviona i jedan helikopter nijesu u funkciji.³²

Ključne preporuke

- Jačati operativne i ljudske kapacitete u prevenciji prirodnih rizika, sa posebnim osvrtom na šumske požare i ublažavanje štete od požara na otvorenom prostoru.
- Uspostaviti napredni sistem za nadzor šuma.
- Uspostaviti sistem prognoze požarnog indeksa na određenim lokacijama i napredni sistem za simulaciju ponašanja požara, predviđanje intenziteta požara i izračunavanje požarnog indeksa.
- Uspostaviti sistem video nadzora i uređaje za mapiranje opožarene površine u cilju prikupljanja informacija i određivanja mjera za rehabilitaciju opožarenih površina.
- Raditi na definisanju preventivnih mjera i aktivnosti koje bi trebalo preduzimati u slučajevima poplava.
- Jačati međusektorsku saradnju sa jasno raspodijeljenim nadležnostima. Formirati tijelo nadležno za koordinaciju aktivnosti, obezbijediti kontinuirano finansiranje i unaprijediti uslove rada i obuku zaposlenih.
- Potrebno je sprovesti analizu opremljenosti Službi zaštite na lokalnom nivou;
- Potrebno je raditi na povećanju broja dobrovoljnih vatrogasnih društava i razmotriti njihovo formiranje kao područne jedinice Službe zaštite, bitan je i njihov trening i opremljenost.
- Neophodno je opremanje svih Službi za zaštitu i spašavanje TETRA sistemom.

32 Informacija o pripremi za požarnu sezonu 2022.godine, MUP, Podgorica, jun 2022

Bibliografija

Prilog izvještaju Evropske komisije 06.06. – 03.03.2023.

Izvještaju o realizaciji akcionog plana za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27, životna sredina i klimatske promjene, mart – avgust 2022.godine.

Akcionni plan za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27, životna sredina i klimatske promjene, februar 2021.

Izvještaj o radu 2022. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda

Informacije o stanju životne sredine, Agencija za zaštitu životne sredine 2021 godina.

Efikasnost mehanizma regulacije, praćenja i izvještavanja o kvalitetu vazduha – DRI

Izvještaj o sprovođenju državnog plana upravljanja otpadom 2021.

Prilog Prvom izvještaju Crne Gore Evropskoj komisiji u 2021.

Izvještaj o reviziji uspjeha: Efikasnost upravljanja sistemom otpadnih voda – DRI

Analiza pravnog okvira u oblasti lovstva u Crnoj Gori (NVO Green Home)

Nacrt analize nedostataka u upravljanju zaštićenim područjima Crne Gore, Parkovi Dinarida

Izvještaj o radu i stanju u upravnim oblastima Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma 2022.

Informacija o pripremi za požarnu sezonu 2022.godine, MUP, Podgorica, jun 2022

Izvještaj o radiu i stanju u upravnim oblastima Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i organa uprave za 2022.godinu.

[Informacija o nelegalnoj eksploataciji riječnih nanosa iz svih vodotoka](#)

[Draft Agenda Bureau September \(coe.int\)](#) , Page 16

<https://press.co.me/lakusic-hitno-zaustaviti-svaku-eksploataciju-pijeska-i-sljunka-iz-korita-morace/>

<https://komora.me/projekti/mapa-puta-crne-gore-ka-cirkularnoj-ekonomiji>

<https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/593347/crbc-da-prekrsajno-odgovara>

<https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/642020/daleko-je-pravda-za-suzu-evrope>

<https://www.greenhome.co.me/pokrenuti-reviziju-plana-gazdovanja-sumama-u-opasanici/>

<https://czip.me/alarmanтно-ugrozena-najvaznija-kolonija-ptica-u-ulcinju/>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-sinjajevina-ekologija/31948845.html>

<https://www.gov.me/clanak/svecano-otvaranje-vjezbe-immediate-response-23>

<https://www.sinjajevina.com/post/vijesti/cuvari-sinjajevine-od-22.-maja-bice-na-margiti,-vojska-da-ne-krece-ka-nasim-pasnjacima>

<https://www.portalanalitika.me/clanak/crnogorske-sume-tude-blago-prvi-uslov-raskrinkati-sumarsku-mafiju>

<https://www.google.com/url?q=https://bankwatch.org/blog/the-cautionary-tale-of-montenegro-s-emission-trading-scheme&sa=D&source=docs&ust=1684928261323990&usg=AOvVaw0sP4GBepoRSnMPed2cmR4M>

<https://energy-community.org/news/Energy-Community-News/2021/04/20.html>

<https://bankwatch.org/blog/ngos-expect-energy-community-infringement-procedure-on-montenegrin-coal-plan>

<https://balkangreenenergynews.com/montenegros-epcg-ready-for-reconstruction-of-tpp-pljevlja-despite-jump-in-costs/>

<https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/526787/milioni-za-termoelektranu-u-specijalnom-tuzilastvu>

Centar za zaštitu i proučavanje ptica

Velje brdo 35, Podgorica

020/ 272 051

www.czip.me | czip@czip.me